

CONSERVATIVE CHALLENGE TO JACOBINISM: SAİD HALİM PASHA

HALİS ÇETİN

Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölüm

Mail: haliscetinus@yahoo.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4635-6507>

ABSTRACT

In the Ottoman-Turkish modernization process from the French Revolution to the present, two styles of politics have been in conflict with each other: Jacobin revolutionism and conservative evolutionism. Ottoman-Turkish modernization administrators and intellectuals followed the French revolutionary tradition, which they took as an example, and applied the Jacobin revolutionary modernization way of politics and bequathed this tradition to the Republic without any methodic break. Although the main power representatives who came to power and influenced the administration in the Ottoman modernization process were a competent group who adopted and implemented the Jacobin revolutionary style, there were also state officials and intellectuals who preferred the conservative evolutionist style of politics against them. In this context, there is no doubt that Said Halim Pasha, the founder of the Ottoman-Turkish conservative evolutionist tradition, is the most important representative with a considerable comparative textual background that will best analyze the differences and conflicts between the two modernization styles. Said Halim Pasha, who examines the Ottoman's search for solutions to the modernization crises that started with the Tanzimat and the Jacobin direction, methods and administration he used for these searches. was both a powerful statesman and gave a two-century historical perspective to the next generations by writing his book 'Buhranlarımız' about the century before him, Pasha 'critiqued' all the modernization crises of his period in terms of their causes, consequences, direction, method and administration. By analyzing the century-old modernization process in detail in his works, Pasha strongly objected to the practices of politics in Jacobin revolutionary style that were applied in this period, and by making intense criticisms of the state officials and especially the intellectuals of the period, who were the representatives of those practices, he left the 'what', 'why' and 'how' of his basic philosophical stance and principles to the next generations the conservative evolutionist style of politics tradition in the Ottoman-Turkish modernization process.

Keywords: Jacobinism, Conservatism, Modernization, Crisis, Revolution, Evolution, Change.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 05.10.2021
Kabul Tarihi: 21.11.2021
Yayın Tarihi: 02.01.2022
Yayın Sezonu: Ocak-Haziran

Makaleye Atıf Bilgisi

ÇETİN Halis (2022). "Jakobenizme Karşı Muhafazakarlığın Meydan Okuyuşu: Said Halim Paşa". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 18 Sayı: 62. (104-144)

muhafazakârdüşünce • yıl: 18 - sayı: 62 • ocak-haziran 2022

JAKOBENİZME KARŞI MUHAFAZAKARLIĞIN MEYDAN OKUYUŞU: SAİD HALİM PAŞA

HALİS ÇETİN

Öz

Fransız Devriminden günümüze Osmanlı-Türk modernleşme sürecinde iki tarz-ı siyaset birbiri ile çatışma içerisinde olmuştur: Jakoben devrimcilik ve muhafazakar evrimcilik. Osmanlı-Türk modernleşme yöneticileri ve aydınları örnek aldığı Fransız devrimci geleneğinin izinden giderek jakoben devrimci modernleşme tarz-ı siyasetini uygulamış ve bu geleneği hiçbir yönetsel kırılma göstermeden Cumhuriyete miras bırakmıştır. Osmanlı modernleşme süreci içinde her ne kadar iktidara gelen ve yönetimi etkileyen asli güç temsilcileri jakoben devrimci tarz-ı siyaseti benimseyip uygulamış olan muktadir bir kesim olsa da onlar karşısında muhafazakar evrimci tarz-ı siyaset geleneğini tercih etmiş devlet erkani ve aydınlar da olmuştur. Bu bağlamda hiç şüphesiz her iki modernleşme tarz-ı siyaset arasındaki farkları ve çatışmaları en iyi analiz edecek karşılaştırmalı birikimine sahip en önemli temsilci Osmanlı-Türk muhafazakar evrimci geleneğinin kurucusu Said Halim Paşa'dır. Osmanlı'nın Tanzimat ile başlayan modernleşme krizlerine çözüm bulma arayışlarını ve bu arayışlar için kullandığı jakoben yön, yöntem ve yönetimleri tam zıt bir kutup olan muhafazakar evrimci modernleşme açısından eleştiren Said Halim Paşa, bir devlet adamı olduğu kadar güçlü bir entelektüel olarak da yüz yıl önce kendisinden önceki yüzyıla dair 'Buhranlarımız' eserini yazarak sonraki kuşaklara iki yüzyıllık bir tarihsel bakış açısı kazandırmıştır. Paşa, döneminin tüm modernleşme krizlerini sebepleri, sonuçları, yönü, yöntemi ve yönetimi bağlamında 'kritik' etmiştir. Paşa yazdığı eserlerinde yüz yıllık modernleşme sürecini detaylıca analiz ederek bu dönemde uygulanmış olan jakoben devrimci tarz-ı siyaset uygulamalarına şiddetle itiraz etmiş ve bu uygulamaların temsilcisi olan devlet erkani ve özellikle dönemin aydınlarına yoğun eleştirilerde bulunarak muhafazakar evrimci tarz-ı siyaset geleneğinin Osmanlı-Türk modernleşme sürecindeki temel felsefi duruşunun ve ilkelerinin 'ne', 'niçin' ve 'nasıl' olması gerektiğini sonraki kuşaklara miras bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jakobenizm, Muhafazakarlık, Modernleşme, Kriz, Devrim, Evrim, Değişim.

Giriş

Modernizm Rönesans ve Reform hareketleri ile beslenen XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında yaşanan Aydınlanma Hareketi, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi üç büyük ideolojik/epistemolojik kopuşun, siyasal devrimin ve sosyo-ekonomik dönüşümün ürünüdür. Bu üç büyük devrimin etkisi ile ortaya çıkan modern ideolojiler olan liberalizm, sosyalizm, faşizm ve anarşizm de XX. yüzyıla damgasını vuran siyasal akımlar olarak kabul edilir. Ayrıca hem bu üç devrimin ideolojik akıl ve ahlak evrenine hem de bu dört ideolojinin ürettiği soyut, hayali, ütöpik, radikal, devrimci sosyal, siyasal ve ekonomik hayat düzenleme vaatlerine var olan düzenin ve ona ait değer ve kurumların korunması gerektiği adına itiraz eden muhafazakarlığın da bu süreçte modernizme ve yarattığı insan, toplum, siyasa ve ekonomi modellerine bir meydan okuyuş olarak ortaya çıktığı görülür. Tüm bu beş asırlık modernleşme süreçleri ile birlikte bir tarafta meşruiyet, bütünleşme, kimlik, temsil, katılım ve bölüşüm krizleri tarihsel tüm kadim müktesebatı alt üst ederken diğer tarafta da tüm bu krizlerin çözüm yönü/yöntemi/yönetimi üzerine söylem ve eylem evreni olarak iki farklı siyaset tercihi/tarzı ortaya çıkmıştır. Fransız Devriminin radikal dönüşüm söylem ve eylem evrenini örnek alan jakobenizm, farklı öz, töz ve formlarda da olsa aynı amaçsallık yani ‘mükemmel toplum tasarımı’ içinde ütöpik veya ideolojik kurgusallık iddiasında olan bu ideolojik akımlara ve otoriter/totaliter devrimci modernleşme değişim uygulamalarını özünde barındıran devletlere/partilere/liderlere yön/yönetim/siyaset tarzı olarak sirayet etmiştir. En başından yani Aydınlanma ile ortaya çıkan ‘mükemmel toplum tasarımı’ ideolojik olduğu için reddeden muhafazakar tarz-ı siyaset geleneği ise toplumsal/siyasal/ekonomik yapının ‘süreklilik içinde değişim’ amaçsallığı için muhafazakar evrimci değişim uygulamalarını savunmuştur. Böylece hem tarihsel hem de ideolojik olarak bir yanda jakoben devrimcilik diğer yanda da muhafazakar evrimcilik iki tarz-ı siyaset olarak tarih/siyaset sahnesine çıkmıştır.

Fransız Devriminin yaşadığı 1789 tarihinde tahta çıkan III. Selim ile başlayan Osmanlı-Türk modernleşme süreci örnek aldığı Fransız devrimci geleneğinin izinden giderek jakoben devrimci modernleşme tarz-ı siyasetini uygulamış ve bu geleneği hiçbir yönemsal kırılma göstermeden Meşrutiyet’e ve Cumhuriyet’e miras bırakmıştır. Osmanlının Tanzimat ile başlayan modernleşme krizlerine çözüm bulma arayışlarını ve bu arayışlar için kullandığı jakoben yön, yöntem ve yönetimleri tam zıt bir kutup olan muhafazakar evrimci modernleşme açısından eleştiren Said Halim Paşa, hem İttihat ve Terakki liderliği hem de Meşrutiyetin en zor döneminde yaklaşık dört

yıl yaptığı sadrazamlık görevi ile modernleşme süreçlerini ve yöntemlerini en iyi şekilde değerlendirebilmiş ve muhafazakar evrimci tarz-ı siyasetin Osmanlı-Türk modernleşme geleneğindeki yerinin de süreklilik kaynağını Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlılık gibi akımlara karşı bihakkin temsil etmiştir. Bu dört akımın da ortak noktası olan jakoben dönüşüme karşı muhafazakar değişim geleneğini savunan Said Halim Paşa, bir devlet adamı olduğu kadar güçlü bir entelektüel olarak da yüz yıl önce kendisinden önceki yüzyıla dair ‘Buhranlarımız’ (Krizlerimiz) eserini yazarak sonraki kuşaklara iki yüzyıllık bir tarihsel bakış açısı kazandırarak muhafazakar evrimci tarz-ı siyaset geleneğinin Osmanlı-Türk modernleşme sürecindeki temel felsefi duruşunun ve ilkelerinin ‘ne’, ‘niçin’ ve ‘nasıl’ olması gerektiğini de sonraki kuşaklara miras bırakmıştır. Bu nedenle Batı modernleşmesi için yöntem/tarz tercihleri açısından jakoben devrimciliğe karşı muhafazakar evrimci tarz-ı siyaseti savunan Edmund Burke^{1*} ne ise Osmanlı-Türk modernleşmesi için de Said Halim Paşa odur. Onun teorilerinin ve meydan okumalarının sık sık Burke’ü hatırlatmasının/çağrıştırmasının nedeni de budur: ‘Aklın yolu birdir’. Bu yüzden onun kriz çözüm teorilerini merkezinde yöntem (jakobenizm-muhafazakarlık) problematiği olan yön (Roma-Mekke) ve yönetim (Batıcılık-Yerlilik/Millilik) problemleri açısından analiz etmek en sağlıklı ve hakkaniyetli yöntem olacaktır. Bu güne kadar yanlış yapıldığı gibi Said Halim Paşa ‘yön’/Mekke problemi üzerinden İslamcılık savunmacılığına, ‘yönetim’ problemi açısından Yerlilik/Millilik parantezine hapsedilemeyecek kadar büyük ve güçlü bir muhafazakar ‘yöntem’ meydan okuyucusudur. Çünkü onun tüm fikirlerinin merkezinde/özünde/ruhunda yöntem meselesinin önceliği/mukaddimesi vardır: ‘Usül esasa mukaddemdir’ muhafazakar tarz-ı siyaset yasası uyarınca.

Jakoben Otoriter Devrimcilik Yöntemi Yerine Muhafazakar Tedrici Islahat Yöntemi: Dönüşüme Karşı Değişim

Osmanlı son dönemi düşünürlerinin temel tartışma noktalarından birisi yüz yüze kalınan modernleşme ve modernleşme krizlerinin (meşruiyet, bütünleşme, kimlik, temsil, katılım ve bölüşüm) çözüm süreçleri ve yöntemleri hususunda jakoben tarz-ı siyaset ve muhafazakar tarz-ı siyaset arasında nasıl tercih geliştirileceği, ne tür bir yaklaşımın benimseneceğidir. Osmanlı son dönem düşünürlerinin Batı’ya, Batı medeniyetine ilişkin esas olarak üç

1 * Edmund Burke için bkz: *Fransadaki Devrim Üzerine Düşünceler*, Çev. Okan Arslan, Ankara: Kadim Yayınları, 2016; Fatih Duman, *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke*, Ankara: Kadim Yayınları, 2017.

farklı tepki geliştirdiği söylenebilir. Batıyı tek mutlak hakikat ilan eden tam bir teslimiyetçilik yani Batıcılık; Batıyı kötülük kaynağı ve düşmanlık olarak konumlandırılan toptan redçi tepkisel yaklaşım yani İslamcılık; Batı'nın emperyalist kaygıları, medeniyet kavramını belirli amaçlar doğrultusunda kullanmak isteği görmezlikten gelinmeden teslimiyet ve reddiye arasında sağduyulu bir yaklaşım yani muhafazakar evrimcilik. Üçüncü yaklaşımı temsil eden Said Halim Paşa, Batı'nın emperyalist kaygıları, medeniyet kavramını belirli amaçlar doğrultusunda kullanmak isteğini görmezlikten gelmeden teslimiyet ve reddiye arasında sağduyulu bir yaklaşım geliştirmiştir. Ona göre Batı'ya olan kızgınlık Batı'nın olumlu yönlerini ve kendi olumsuzluklarını görmeyi engellememelidir. Said Halim Paşa'ya göre geçmişten günümüze gelen Avrupa'nın Doğu hakkındaki taşıdığı duygular çokça değişmemiş, şekil değiştirmiştir. Önceden Doğu haç adına tecavüze uğrarken şimdilerde insanlık ve medeniyet adına tecavüze uğramaktadır.(Bülbül, 2006: 127) Bu yüzden Paşa, ele aldığı dönemin tüm krizlerini (buhranlarını) derinlemesine tahlil etmiş ve tahlillerinde hiçbir zaman, dışa kapalı ve önyargılı bir tutum izlememiştir. Çözüm fırsatı sunduğu tüm krizlere muhafazakar evrimci tarz-ı siyaset gereği tarihsellik, geleneksellik, akılcılık ve gerçekçilik ilkelelerinin izin verdiği ölçüde cevaplar aramış (Armağan, 2007: 1-10) ve jakoben devrimci modernleşme yöntemlerini şiddetle reddederek muhafazakar evrimci tarz-ı siyaseti tercih etmiştir: Zorun, zorunluluğun ve zorbalığın kolaylığına karşı kendiliğindenliğin, tedriciliğin ve sürekliliğin zorluluğunu.

Yaşadığı dönemdeki olaylar üzerinde diğer aydınların jakoben teorilerine karşın tarihsel, geleneksel, dini, somut ve gerçekçi tahliller yapan Said Halim Paşa'ya göre modernleşme krizlerinin/buhranlarının çözüm yöntemleri arasında en büyük tehdit doğasında jakoben devrimci dönüşümü arzulayan Batılılaşma tarz-ı siyasetidir. O, Batı'nın dikkate alınması gereken önemli medeniyetlerden biri olduğunu kabul etmekle birlikte, bunun genelde İslam medeniyetinin özelde ise Osmanlı Devletinin kültürel birikimlerinden tamamen vazgeçmek anlamında ele alınmasının yanlış olacağını savunmaktadır. O, son dönem Osmanlı yönetici ve aydınlarının bu yönde ortaya koydukları taklitçi radikal fikirlerin, kendi medeniyetine yönelik büyük bir aşağılık kompleksi içinde Batı medeniyetinin üstünlüğünü tartışmasız kabul etmeye yönelik olarak geliştiğini belirtmekte ve mensubu olunan medeniyet için bu durumun büyük bir talihsizlik olduğunu ifade etmektedir. Paşa, insanlığın gelişmesine önemli katkılarda bulunan İslam medeniyetinin, modern Batı medeniyeti karşısında küçük görülmesini eleştirerek Batı medeniyetini her alanda taklit etmek gerektiği inancını da şiddetle reddeder. Onun savunduğu

muhafazakar evrimci tarz-ı siyasete göre, siyasal ve toplumsal açıdan yaşanan modernleşme krizlerinin çözülmesi, bu yönde gelişmenin sağlanması ve yönetimde karşılaşılan krizlerin atlatılması için gerekli olan tüm çözümler ve çözüm yöntemleri bizzat o toplumun kendi içinde aranmalıdır. Toplumunu modern medeniyetler seviyesine taşıyacak ilkesel, kurumsal, kanuni ve ekonomik yenilikler mutlak suretle yerli ve milli bir bakış, anlayış ve yöntemle ele alınarak uygulanmalıdır. Bu nedenle de modernleşme kriz çözüm yöntemi olarak taklitçi, aceleci, radikal, geçici (Armağan, 2007: 181-183) kısaca jakoben devrimci yöntemleri değil muhafazakar evrimci tarz-ı siyasetin tedrici ve ıslahatçı yöntemleri uygulanmalıdır: Mahsup hesapların muhasebesine karşı muhkem hükümlerin muhakemesi.

Jakoben tarz-ı siyasetin krizleri çözmek yerine çok daha derinleştirdiği kanaatinde olan Said Halim Paşa'ya göre, modernleşme çabaları mazide kazanılmış olan üstünlüğün kaynağının din ve gelenek olduğunun unutulması; devleti ve toplumu ilgilendiren bütün alanlarla ilgili olarak kökten değişime gidilmesi; Batı medeniyetinin ilkelerine kayıtsız şartsız bağlanması; her alanda jakoben, otoriter ve despotik bir yöntem ve yönetim geliştirilmesi; toplumsal birliği sağlayan ortak ülkülerin ve muhafazakar ara-kurumların yok edilmesi; yöneticilerin bilinçsiz ve acele kararlar alması; devlet yöneticilerinin toplumu baskıyla yönetecek kadar aşırı bir tavır sergilemesi; toplumun yaşadığı ekonomik sıkıntıların artması; Batılı güçlerin bölücülük adına yaptıkları planlara Osmanlı toplumunun parçası olan azınlık milletlerin destek vermesi; yöneticiler arasında görülen şiddetli rekabet ve çekişmelerin artması; milletler arasında dostluk yerine düşmanlığın ve kardeşlik yerine nefretin yükselmesi; her alanda Batı'yı taklit ederek geri kalmışlığa son verileceğinin düşünülmesi; dinin ahlaki esaslarının tahrip olması; kadim medeniyet sınırlarına ve faydalı ilimlere vakıf olunmaması; Batı medeniyetinin kendi tarihine ve toplumuna uyumlu bir şekilde hazırladığı kanun veya uygulamaların Osmanlı toplumunun kendi değerlerinin ve yapısının bir ürünü olmadığı için yapılan devrimlerin büyük bir yabancılaşmaya sebep olması; toplumun tarihi ve geleneksel geçmişinin ve kendine has birtakım özelliklerinin ihmal edilmesi; toplumun jakoben tarzda değiştirilen siyasal ve toplumsal kurumlarının yarattığı sağlam bir zeminden mahrum kalınması; tedrici ıslahat yöntemi yerine radikal jakoben devrimci değişimlerin yapılması; dinsel, siyasal, toplumsal, kültürel vb. açılardan farklı olan bir toplumun, özellikle, tek ulusa dayanan Batı toplumlarının uygulamalarının çok uluslu Osmanlı Devleti tarafından örnek alınıp sorunsuzca uygulanmasının mümkün olacağına hayal edilmesi gibi buhranlar çözüm amacı güdülen

tüm modernleşme krizlerini çözemediği gibi çok daha büyük krizlerin/buhranların doğmasına ve derinleşmesine neden olmuştur: Batıya hesap verme sorumsuzluğuna karşı millete hesap verme sorumluluğu unutulduğu için.

Her toplumun tarih boyunca geliştirdiği alışkanlıklarla, toplumsal tecrübi akılla ve siyasal ara-kurumlarla, siyasal sistemde gündeme gelen bazı uygulamalara müdahale edeceğini ve bu uygulamaları kendi bünyesiyle uyumlu hale getireceğini savunan Said Halim Paşa, muhafazakar evrimci anlayışı gereği, bir toplumun geliştirilmesi için yeni kavram, kuram ve kurumlara göre toplum yapısını değişime zorlamanın tehlikeli olacağını söyler. Ona göre “bir milletin yaşadığı gerçek hayatın ihtiyaçları kaçınılmaz şeylerdir. Bunların eksikliği hayatı tahrip eder, onulmaz yaralar açar. Hayatın suni şeylere tahammülü yoktur. İhtiyaçlara uymayan her şey kendiliğinden kaybolmaya mahkumdur. Hayatın katı gerçekleri, hükmünü icra eder; hataları meydana koyar, boş fikirleri ortadan kaldırır”(Said Halim Paşa, 80) Bu yüzden tepeden inme bir usulle sadece siyasal sistemde yapılan anayasa veya kanun değişikliğiyle toplumun geliştirilebileceğine inanmak ham hayalcilikten öteye geçemez. Jakoben devrimlerle topluma yabancı olduğu bazı ham hayeller ve imtiyazlar sunarak, kötü gidişatın durdurulacağı zannına kapılmak, işin kolaylığı olmakla birlikte, bu durumdan olumlu sonuç alınması da mümkün değildir. Böyle bir uygulama ve anlayışın gelişmesi, toplumun temel unsurlarının ihmal edilmesine ve mevcut siyasal düzende geçerli olan ilkelerin de içinden çıkılmaz hale gelmesine sebep olacağı için krizlerin daha da derinleşmesine neden olur: Tahayyüle karşı tasavvur geleneği yok sayıldığı için.

Muhafazakar evrimci bir değişim yöntemini esas alarak herhangi bir toplumun gelişmiş modern ülkelerin siyasal ve toplumsal sistemlerinin ve kurumlarının taklit edilmesi ile değiştirilmesini o toplumun kimliğini, tarihini, inancını, adet ve geleneğini yok edeceğini ve varlığını uzun süreli devam ettirmesini imkansız kılacağını belirten Said Halim Paşa, devlet ve kriz çözücü yöneticilerin mutlaka toplumsal unsurları/gerçekleri/kurumları dikkate almak zorunda olduğunu savunur. Ona göre, “aydınlarımız, bir memleketin müesseselerinin, en kıymetli birer milli miras olduklarını ve milli müesseselerin terk edilmesinin, milli varoluştan da vazgeçmek demek olduğunu anlayamamışlardır”.(Çetin, Star Gazetesi-Açık Görüş) Toplum tarafından kabul edilen siyasal ve toplumsal kurumların yerine yabancı kurumları getirmeye çalışmak, siyasal ve toplumsal düzende sıkıntılı bir kriz sürecinin kaynağı olmuştur ve bu durum da devlet ve toplumun sürekliliğini/bütünlüğünü

sağlayan ilke ve kurumların tahrip edilmesine sebep olmuştur. Modernleşmenin kurumsal devrimlerden çok toplumsal evrimsel ıslahatçı değişimler ile dönüşeceğine inanan Paşa'ya göre, devlet yönetimi tarafından topluma verilen siyasal haklar, toplumsal durum ve ihtiyaçlarla paralellik arz etmelidir. Çünkü toplum tarafından talep edilen zaruri ihtiyaçlar, siyasal sistemin şeklini belirleyecek olan en önemli ilkelerdendir. Buna aykırı olan bütün siyasal hak ve serbestlikler, siyasal düzen tarafından şekillendirilmelidir. Bu yüzden eğer toplumun sahip olduğu hassasiyetler dikkate alınmadan veya tam olarak tahlil edilmeden, bu uygulamalar taklit edilip jakoben yöntemlerle uygulamaya konacak olursa aydın-toplum, toplum-devlet yabancılığın kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda toplumun, kendini öz kültürüyle yabancılaştıracak farklı anlayışları gelişmenin tek şartı olarak gören ve gösteren fertleri kendinden bir parça olarak değerlendirmesi mümkün olmayacaktır. Toplum kendi değerleriyle yabancılığın için gelişme adına sunulan her fikre ve devrime karşı korunma refleksi geliştirip içine kapanmayı tercih edecektir. Bu nedenle yöneticilik sorumluluğunu taşıyan bütün fertler, şahsi inanç ve ihtiraslardan, hayalperest atılımlardan uzak kalarak yapmak zorunda oldukları değişikliklerin, toplum tarafından nasıl değerlendirileceğini dikkate alarak hareket etmelidir. Çünkü siyasal ve toplumsal alanlarda yapılacak her değişiklik, toplumun, varlığının teminatı olan kadim muhafazakar unsurların bir bölümünden vazgeçmesi demek olduğu için devlet yetkilileri bu konuda gereken hassasiyetlere uymalı ve aceleyle alınan jakoben kararların dönülmesi mümkün olmayan yollara sevk edebileceği riskler karşısında tedbirli davranmalıdır (Armağan, 2007: 44-48): Aculluğun müteyakkız zaman dışılığına karşı tedbirliğin müdebbir zaman sürekliliği içinde.

Jakoben Kurgusal İcad Yerine Kadim Medeniyetin Yeniden Keşfi: Evrensele Karşı Yerli

Modernleşmenin bizzat kendisi, ürünü ve sonucu olarak ortaya çıkan tüm modernleşme krizleri Said Halim Paşa'ya göre Batının kendi medeniyet dünyasına ait büyük felaketlerin ve anlayışların sonucudur. Bu sonucu her medeniyetin yaşaması gerektiğine dair evrensel determinizm hükmü ve jakoben devrimci yöntemler de yine Batının kendi yerlilik/özgünlük dünyasının ürünüdürler. Paşa'ya göre "Batı için 'Her yol Roma'ya gider' ise İslam dünyası için de 'Her yol Mekke'ye gider'. Yani bu iki alemden her biri, başka bir yol, başka bir istikamet/yön, başka bir talih takip etmeye ve insanîyetin umumi gelişmesinde farklı vazifeleri yerine getirmeye mecburdurlar. Batı

dünyası, gayesi, telakkileri, meyilleri, ihtiyaçları ve bunların tatmini için başvurduğu vasıtalar bakımından İslam dünyasından çok farklıdır. Çünkü her topluluğun kendine has olan karakteri, mensup olduğu dinden doğmaktadır. O halde, Batılıların, sırf kendi ihtiyaçlarını dikkate alarak kurdukları ve kabul ettikleri sosyal ve siyasi müesseselerin, ne kadar değiştirilseler de bize uygun olamayacakları meydandadır. Bunun aksini zan ve iddia etmenin yanlışlığı ise açıkça görülmektedir. Gerçekten de bu iki alem arasında o kadar esaslı ayrılıklar vardır ki hiçbir tadil veya değiştirme, bu farkları ortadan kaldırmayı veya azaltmayı başaramaz”. (Said Halim Paşa, 227; Çetin, Star Gazetesi-Açık Görüş) Batıda gelişen sosyal ve siyasi kurumların çözmeye çalıştığı modernleşme krizlerinin Müslüman dünyadaki krizlerle benzerlik taşıdığını düşünenleri eleştirerek bunun bir yanılgı olduğunu söyleyen Paşa, Batılı fikirlerin zedeleyici etkileriyle daha da kışkırtılmış bir şekilde insanlığa ölümcül bir tehdit teşkil eden milliyetçiliği en büyük tehditkar ideoloji olarak görür ve evrensel aileye dahil olan tüm milli şubelerin her birinin hem kendine karşı özel hem de başka şubelere karşı genel vazifeleri olduğunu (Öz, 2011: 156-157) iddia ederek millilik ile milliyetçilik arasındaki derin uçuruma dikkat çeker: Tıpkı Müslüman/İslam olmakla İslamcılık yapmak; tıpkı bir medeniyete mensup olmakla medeniyetçilik yapmak arasındaki derin uçurumlara dikkat çektiği gibi. Çünkü ilki olmak, ikincisi yapmaktır/oldurmak; çünkü ilki kimlik, ikincisi ideolojidir/izm’dir; çünkü ilki muhafazakarlık ikincisi jakobenizmdir: ‘Göğü kapatan tavan’ inşaatlarına karşı göğü yere topraklayan taban inşasına.

Said Halim Paşa’nın en merkezi düşünce kavramlarından birisi hemen her risalesinde üzerinde durduğu ‘medeniyet’ kavramıdır. Paşa, aslında içinde yaşanılan buhranın aslında bir medeniyet buhranı olduğunu söyler. Ona göre dünyanın farklı mekan ve zamanlarında farklı medeniyetler vardır ve bu medeniyetler sürekli ilişki halindedir. Ancak bunlar içinde birisi daima lider konumdadır. Bugün o konumda olan da Batı medeniyetidir. Said Halim Paşa’ya göre medeniyetlerin temeli dindir. Ona göre “ideallerimiz, sosyal ve siyasi kanaatlerimiz tamamıyla dinimizden doğmuştur”. (Said Halim Paşa, 1998: 77) Buna göre diğer toplumların sosyal ve siyasi kanaatlerini oluşturan en büyük amil dindir. Bu dini zihniyet de medeniyeti oluşturmaktadır. Sadece Müslüman toplumları için değil Batı toplumları için de din belirleyici roldedir. Dini ve medeniyeti yaşatan şey “milliyet”tir. Osmanlı Devleti ve toplumunun Batı medeniyeti ile bunca yıldır yaşadığı krizlerin/buhranların kökeninde tam da bu sebep yani ‘milliyet kavgası/krizi’ yatmaktadır. Bu yüzden ona göre Osmanlı milletinin yapısına Batı medeniyeti uymamaktadır.

Batılılaşmak zaruretine olan inancın bu kadar kötü neticeler vermesi milliyete aykırı bulunmasındandır. Çünkü milliyet ile medeniyet aynı şey demektir ve Batılılaşmak, kendi medeniyetimizi terk veya inkar etmek manasını taşır. Netice olarak da kendi milliyetimizden vazgeçmek demektir. (Gündüz, 2010: 145-146) Paşa'ya göre "Kendi memleketinin kültürünü, medeniyetini, irfanını inkar eden veya hakir gören milliyetini kaybeder. Dolayısıyla da artık, bu millet ve milliyet adına konuşmak onun hakkı değildir". (Said Halim Paşa, 74-75) Said Halim Paşa, medeniyeti tesis eden temel unsurlardan bir diğeri olarak da toplumsal ve kültürel yapıyı görür. Ona göre medeniyeti, toplumsal yapının temel unsurları oluşturur ve bu yüzden medeniyetlerin transferi daima sorunlu olur. Batı toplumları ile Doğu toplum yapıları birbirinden, hem maddi unsurlar hem de zihniyet bakımından farklıdır. Paşa, Avrupa ile Osmanlı toplumunun siyasi yapısının birbirinden hayli farklı olduklarını belirtir. Dolayısıyla "onların meydana getirdiği siyasi teşekküller ve düzenlemeler Osmanlı bünyesine uymayacaktır". (Said Halim Paşa, 24-28) Toplumsal farklılıklar göz önüne alınmadan yapılan ıslahatlar, düzenlemeler her zaman bünyede yaralar açacak, toplumsal uyumsuzluklar ortaya çıkaracaktır. Çünkü "kanunlar mantık veya nazariye bakımından ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar, hayatın gerçeklerine uymak zorundadır. Aksi halde zararlı olacaktır. Suiistimallere sebep olan, keyfi ve müstebit idareyi doğuran hep bu zararlı kanunlardır. Bunlar sonunda halkın da ahlakını bozarlar": (Said Halim Paşa, 20) Ahlak bozucu Akla karşı akıl koruyucu ahlak gerekir.

Said Halim Paşa'ya göre insanları bir toplum veya millet haline getiren milli esaslar; ülkü birliği, inanç birliği, ortak gelenek ve görenekler, din ve ahlak anlayışı gibi unsurlardır. Toplumun her bir ferdi, bu esaslara uygun ve saygılı bir şekilde yaşamakla mükelleftir. Söz konusu esasların tek tek veya bir bütün halinde ihmal veya ihlal edilmesi toplumun varlığını devam ettirmesi yönünde büyük sıkıntılar doğurur. Bu yüzden gelişme yönünde atılan adımlarda toplumsal ilkelerin yok sayılması düşünülemez; sadece zamanın şartlarına uygun olarak geliştirilmesi için bir takım düzenlemelere tabi tutulabilir. Ona göre "her milletin kendine has fikirleri ve hisleri olmasaydı, içtimaiyat ilmi (sosyoloji), hayvanat ilmi (zooloji) ile .garip bir şekilde iç içe bulunurdu. Bunun içindir ki, başka milletlerin tecrübelerinden istifade etmeye kalkışan bir milletin, tamiri imkansız birtakım hatalara düşmemesi güçtür". (Said Halim Paşa, 76-77) Paşa'ya göre her toplumu/medeniyeti kurtaracak çözümler yine bu toplumun/medeniyetin kendi içinde aranmalıdır. Çünkü farklı coğrafyalarda varlığını sürdüren devletlerin bünyesinde bulunan

toplumlar, genel düşünce tarzı, ruh hali ve kültürel yapı bakımından birbirinden çok farklı özelliklere sahiptir. (Said Halim Paşa, 30-31) Bu yüzden Paşa'ya göre siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda meydana gelen hadiselerin vuku bulma sebepleri ve ortaya çıktığı muhitin iyi tanımlanması gerekir. Aksi takdirde her türlü değişim toplumsal gerçeklerden uzak ve hayali fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olur. Bir toplumun siyasal, toplumsal ve ekonomik yapılarında meydana gelen tikanlıklar, gerçek hayatta karşılığı olmayan metotlarla giderilemez. Böylesi sıkıntıların ortadan kalkması için konuya tam anlamıyla vakıf olunmalı, toplumu bu duruma düşüren sebepler derinlemesine araştırılmalı ve toplumsal yapıya en uygun çözüm yolları üretilmelidir: (Said Halim Paşa, 16-17) Sonuçları sebep zannetmeye karşı sebepleri ve sonuçları süreç bilerek.

Said Halim Paşa'ya göre farklı toplumların özellikle Batı modernleşmesinin kendi krizlerini çözmek için kullandıkları jakoben devrimci tarz-ı siyaset uygulamaları asla dikkate alınmayıp toplumsal gerçeklere uygun muhafazakar evrimci yöntemler üretmelidir. Çünkü "bir milletin yaşadığı gerçek hayatın ihtiyaçları kaçınılmaz şeylerdir. Bunların eksikliği hayatı tahrip eder ve onulmaz yaralar açar. Hayatın suni şeylere tahammülü yoktur. İhtiyaçlara uymayan her şey kendiliğinden kaybolmaya mahkumdur". (Said Halim Paşa, 80) Bu yüzden toplumu birlik içinde tutan örf, adet ve gelenekler, istenildiği zaman değiştirilebilecek unsurlar olarak görülmemelidir. Bu unsurların toplum tarafından sindirilmesi ve birer değer olarak kabul edilmesi nasıl belirli bir süreci gerektiriyorsa, değiştirilmesi de aynı süreci gerektirir. Aynı zamanda bu unsurların değişebilecek olanları olduğu gibi, asla değiştirilemeyecek olanları da vardır. (Said Halim Paşa, 33-34) Bu açıdan bir medeniyetin, toplumsal huzurun sağlanmasına katkısı olan, ahlak ilkelerine verdiği değer oranında geleceğini sağlama aldığı görülür. Bir toplumun kurmuş olduğu medeniyette yaşanan ekonomik ve siyasal gerilikten dolayı ortaya çıkması muhtemel toplumsal yozlaşmanın oranı, ahlak ilkelere verilen öneme bağlıdır. Toplumun bu ilkelere verdiği önem, medeniyet seviyesinin ne oranda gelişmiş olduğunu gösterir. Ahlaki konulara gereken önemi vermeyen bir medeniyet, ne kadar ilerlemiş olursa olsun gerçek anlamda gelişmiş sayılamaz. Çünkü toplumsal değerlere gereken önemin verilmediği bir medeniyetin varlığını uzun süre koruması mümkün değildir. (Armağan, 2007: 84-85) Said Halim Paşa, Müslüman aydınların büyük bir çoğunluğunun Batı'da ne kadar siyasi kurum varsa, bunların tamamını veya bir bölümünü jakoben yöntemlerle kendi ülkelerine getirmekten başka bir şey düşünmediklerini, yine memleketlerinin sosyal ve siyasi gelişmesini

sağlayabilmek için Batı'nın düşünce ve prensiplerini aynen uygulamaktan başka çarelerinin olmadığına inanmakta olduklarını üzümlere müşahede ettiğini ifade etmektedir. (Bostan, 2011: 88) Batıya has kavram, kuram ve kurumların başka ülkelerde uygulamasının “sun’i olacağı ve taklitten/şekilden ibaret” kalacağını söyleyen Paşa’ya göre (Said Halim Paşa, 271) “Bir cemiyet için en uygun siyasi rejim onun sosyal yapısının ihtiyaçlarını en güzel şekilde karşılayan ve siyaset esaslarını en doğru olarak ortaya koyabilen yani onu tam olarak ifade eden rejimdir”. Ona göre (Said Halim Paşa, 54-55) “tabii şartlar altında olgunlaşmamış, memleketinin siyasi ve sosyal hayatına serbestçe katılmamış olan bir millet, hukuki ve siyasi vazifelerini yerine getirmek zamanı gelince, birçok hatalara düşmeye mahkûmdur”. Bu hatalardan kaçınmanın ve onları önlemenin tek yolunun da başkalarının deneyimlerine başvurmadan önce kendi deneyimlerinden yararlanmanın daha doğru olacağını söyler (Said Halim Paşa, 89-93) ‘Hasta Adam’lık teşhisine karşı hastalık hastası adamlık tedavisi için.

Teslimiyet Yerine Meydan Okuma: Taklide Karşı Tahkim

Jakoben devrimci tarz-ı siyaset ile muhafazakar evrimci gelenek arasındaki en önemli farklardan birisi de hiç şüphesiz toplumlar arasındaki kültür ve medeniyet açısından hiyerarşik bir üstünlük iddiasında bulunarak ‘medeniyetçilik’ milliyetçiliği yapmaktır. Muhafazakar evrimci tarz-ı siyaseti benimseyen Said Halim Paşa’ya göre medeniyetler ve kültürler arasında üstünlük veya aşağılık gibi bir hiyerarşi aramak doğru değildir. Her medeniyetin kendine has özellikleri vardır. Bir medeniyet veya toplumun sahip olduğu imkanlara bağlı olarak elde ettiği siyasal ve toplumsal seviyenin ulaşılamaz olarak değerlendirilmesini doğru bulmayan Paşa’nın, kendini geliştirmiş bir medeniyet karşısında aşağılık duygusuna kapılmadan ve onu taklit etmeden gerçekçi yaklaşımlarda bulunarak değişmek gerekir. Siyasal ve toplumsal sistemde yerleşmiş kurum ve kuruluşlarda gerekli olan değişimleri yaparak gelişme yolunda sürekli aktif kalmak amacı ve anlayışıyla hareket edilmesi gerekmektedir. Asıl olan taklit değil çalışma tarzı, siyaset usulü ve samimi vatanseverliktir. Bu nedenle devlet kurumlarında yapılacak bütün değişikliklerde toplum ve toplumu bir arada tutan tarihsel ve geleneksel unsurlar önemsenmelidir. Yoksa Osmanlı Devletinin gelişmesi konusunda başlatılan yeniliklerde yapılan yanlışlar gibi ‘sonuçlar ile sebepler birbirine karıştırılmış’ (Said Halim Paşa, 43-45) olur: Nasıllığın (sonuçların) cazibesine kapılan meczupluğun cezbe yoluna karşı niçinliğin kadim değerlerinin kademe kademe esbab-ı (sebeplerin) hakikat yolculuğunu terk ederek.

Said Halim Paşa'ya göre değişik medeniyetlere mensup olmanın yanı sıra siyasal ve toplumsal sistemlerini coğrafi ve kültürel farklılıklara göre şekillendiren toplumların, siyasal ve toplumsal kavramlara ve kurumlara yüklediği anlamlar ve bu anlamlara dayanan uygulamalarının farklı olması mümkündür. Şayet zaman içerisinde siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda kalkınmış bir toplumdan herhangi bir etkilenme olacaksa, bu etkilenme; gelişme ve ilerlemeyi devamlı kılan genel prensiplerle, söz konusu toplumun bulunduğu seviyeye gelmek için göstermiş olduğu gayret ve fedakarlıkların örnek alınması hususunda olmalıdır. (Said Halim Paşa, 45) Böylece Batının elde ettiği üstünlüğü sağlayan ilmi gelişmelerden ve kazandığı tecrübelerden daha çok faydalanılacak ve 'biz'deki sıkıntıların halledilmesi için gereken fikri açılımların oluşması sağlanacaktır. Bu amaçla da gerilemenin gerçek sebeplerinin neler olduğu konusuna eğilmek ve belirlenecek olan teknik ve pratik ilkelerin tespitinde yaşanması muhtemel krizleri göz önünde bulundurarak toplumun geneli için sağlanacak başarılı sonuçları hedeflemek (Armağan, 2007: 86-88) mümkün olacaktır. Paşa'ya göre bu yöntemler esas alınmadan sürdürülen her uygulama, diğer devletler ve toplumlar karşısında geri kalmışlıktan kurtulmak isteyen bir toplum hakkında yanlış kanaatlerin oluşmasına sebep olmanın yanı sıra, gelişme adına sunulan kriz çözümlerinin de topluma fayda sağlaması mümkün olmayacaktır. Bir toplumun geçmişi ve kendine has özelliklerinin hiçe sayılarak, siyasal ve toplumsal kurumlarının yabancı bir medeniyetin uygulamalarına göre düzenlenmesi ve bunun sonucunda gelişmiş medeniyetler seviyesine ulaşılacağı düşüncesinin, hayalci yaklaşımların ürünü olduğunu söylemek mümkündür. (Said Halim Paşa, 236-238) Muhayyelin büyüülü gerçekliğine karşı tasavvurun hakiki gerçekçiliğini inkar etmenin.

Said Halim Paşa'ya göre modernleşme krizlerinin hem sebebi hem süreci hem de sonuçları açısından Batı ve Doğu medeniyetleri arasında da çok büyük farklar vardır. Bu farklar bilinmeden ve ciddiye alınmadan her medeniyeti bir, eşit ve denk görerek modernleşme çözüm fırsatları üretmek bu krizleri derinleştirebileceği gibi çok daha büyük kaoslara kaynaklık edecektir. Ona göre Batı ve Doğu medeniyetleri arasındaki en önemli fark Batı medeniyetinin maddi kaynaklı olmasına karşın Doğu medeniyetinin manevi kaynaklı olmasıdır. Batılı toplumlarda uygulanan ve her şeyi maddi açıdan değerlendiren düşünce tarzı, manevi düşünce tarzına göre hüküm verme yetisine önem veren Doğu medeniyetine mensup toplumlarda uygulanması, o medeniyete zarar verecektir. Said Halim Paşa'ya göre, toplumsal huzuru elde etmek iddiasıyla başlatılan atılımlarda, toplumu birlik ve beraberlik

ilkeleri içinde yaşamaya sevk eden değerlerin ihmal edilmesi kabul edilemez. Bu değerlerin ötekini uygulamalarına feda edilmesi toplumun huzursuzluğunu artıracaktır. Bu tehlikeli durumun farkına varan bazı toplumlar, kendini geliştirme yönünde sahip olduğu değerleri koruyarak geleceğe hazırlanmaktadır. Çünkü kendi özüne ait değerleri hiçe sayan bir toplumun, ileri medeniyet düzeyine ulaşması mümkün değildir. Güçlü medeniyetler seviyesine ulaşma çalışmalarında başarılı olan toplumlar, öncelikle sahip oldukları değerleri muhafazakar evrimci tarz-ı siyaset gereği koruma yoluna gitmişler ve bu değerlerin gelişmeye engel olan yönlerini iyi tespit ederek bunları ıslah etmeye çalışmışlardır. Bu yöndeki gayretleri onların hem toplum bilincini korumalarına, hem de kendi değer yargılarını yaşatmalarına büyük bir katkı sağlamıştır. Öyle ki bu katkı insanın keyfi iradesine göre değil genel ahlak yapısı ve toplumsal kuralların belirlediği değişmez kanunlara dayandırılmıştır. Bu yüzden, toplumların kendi tarihlerini, geleneklerini ve dinlerini inkar etmeleri veya etkisiz bırakmaları, toplum halinde yaşamalarının temel düsturlarını inkar etmeleri anlamına gelecektir (Armağan, 2007: 91-93): Politik olanın sosyolojik olması gerekeni icat etmesine karşı sosyolojik olanın politik olması gerekeni keşfetmesi gerekliliğini.

Jakoben Dönüşüm Yerine Muhafazakar Değişim: Kaos ve Anarşiye Karşı Düzen ve Tesanüt

Said Halim Paşa'ya göre XIX. asrın başlarında çağdaşı olan bütün toplumları geride bırakarak gelişme yolunda ilerleyen Batılı toplumlar, elde ettikleri güç ve avantajları kaybetmemek amacıyla, az gelişmiş toplumlar üzerinde hakimiyet/sömürü kurmanın planlarını yapmışlardır. İnsanlığın ortak kazanımı olan medeniyet değer ve güçlerini sadece kendi çıkarları ve egemenliklerinin sürekliliği için kullanmışlardır. Batı medeniyetinin sömürge kaynaklarını ve alanlarını daha da artırmak amacıyla başlattığı istila hareketi, dünya üzerinde yaşayan bütün toplumların Hıristiyanlaştırılması ve zengin toprakların sömürgeleştirilmesi amacıyla başlattığı haçlı seferlerinin başarılı olması için kaldığı yerden yine büyük bir kin ve düşmanlık duygusu ile çok daha güçlü bir şekilde devam etmektedir. Batı İslam medeniyetine mensup toplumları kendi çıkarları uğruna kullanılacak bir potansiyel olarak görmekten hiçbir zaman vazgeçmeyecektir. Ona göre, Batı medeniyeti nasıl geçmişte yaşadığı ekonomik sıkıntıları gidermek amacıyla ve dini liderlerin kışkırtması sonucu haçlı seferlerini düzenlemiş ve Doğu toplumlarının özellikle de Müslüman toplumların huzurunu bozmuş ise, son dönemlerde

de ürettiği ürünleri tüketecek bir pazar olarak gördüğü için bu toplumlar üzerinde sömürgeye dayalı bir hakimiyet kurmaktan vazgeçmeyecektir. Bu nedenle, Batı toplumlarında görülen siyasal ve toplumsal uygulamaların hiçbir değişikliğe tabi tutulmadan diğer toplumlarda uygulanılmaya kalkışılması, faydalanılmak istenen gelişmelerin gerçekleşmesinden daha çok, bu toplumların bazılarının bağımsızlığını kaybetmesini mümkün hale getirecektir. Bu gerçekler göz ardı edilerek Batılı toplumların geliştirip uyguladığı sistemlerin kesin ve tartışmasız doğrular olarak kabul edilmesi mümkün değildir. (Ağırman, 2007: 94-97) Çünkü modernleşme Batı için özgürleşme anlamına gelirken modernleştirme de Doğu/İslam milletleri için köleleşme/sömürgeleşme anlamına gelmektedir. Bu yüzden Doğu medeniyetine mensup toplumlarda, Batı tarzı kurumları inşa etmek için jakoben devrimci tarz-ı siyaset ile gelişmenin sağlanacağı düşüncesi doğal değildir. Çünkü bu, bir toplumun kendi tarzına en uygun biçimde kurduğu toplumsal ve siyasal kurumlarını terk edip başka bir toplumun müesseselerini taklit etmesi (Said Halim Paşa, 20-21) yani köleleşmesi/sömürgeleşmesi demektir. Batı medeniyetinin kriz çözüm sonuçları Doğu/İslam medeniyeti için kriz üretim sebepleri demektir: Batının röntgenini çekip Doğuya teşhis koyarak Doğu toplumlarını ameliyat etmeye karşı koruyucu hekimlik.

Osmanlı sisteminde farklı sınıf seviyelerine mensup bireylerin farklı siyasal hakları bulunmadığı için, seçkin sınıf ve halk, aynı haklara sahiptir ve aynı haklardan mahrumdur. Bu durum, Osmanlı'da siyasal sistemin yeniden yapılandırılması için Batı toplumlarında verilen mücadelenin bir benzerinin verilmesi gerektiği veya o kurumları jakoben yöntem, söylem ve eylemlerle aynen taklit edilmesi düşüncesini tutarsız kılmaktadır. Osmanlı toplumu, Batılı toplumların aksine ekonomik veya aristokratik elit sınıflara değil ahlaki ve ilmi yönden farklılaşmış sınıflara sahiptir. Bu da toplumda bulunması gereken eşitlik, adalet ve dayanışma kurallarının uygulanmasını sağlayarak toplum içinde manevi bir kardeşlik bağını tesis etmiştir. Zoraki bir sınıfsal çatışma yaratılmamıştır. Bu yüzden en olumsuz durumlarda dahi siyasal veya toplumsal alanlarda şiddete dayalı ve ihtilalci bir sistemin kurulmasının yolu kapatılmıştır. Adalet ve ahlak ilkelerine önem verilmesi, birey haklarına riayet edilmesi gibi hususlarda hassas bir tavır sergileyen Osmanlı düzeni, çatısı altında bulunan toplumların uygulamalarının da hassas olmasına sebep olmuştur. Bu yönde alınan söz konusu tedbirler ülkede siyasal veya toplumsal ihtilallerin zemin bulmasını engellemiştir. (Ağırman, 98-100) Paşa'ya göre "Batı'nın siyasal teşkilatı, bir takım toplumsal mücadelelerden doğmuş ve bunların neticesinde kurulmuş olduğundan,

aynı mücadelelerin çıkmasına ve devamına da müsaittir. Tabiatı icabı tarafgir ve insafsız bir mahiyete sahiptir. Bu teşkilatlarda adalet ve başkalarını düşünme fikirleri zaruret sebebiyle ihmal edilmiş olduğundan, ahlaki ve idari kıymetleri şüpheli” (Said Halim Paşa, 2019: 76-77) hale gelmiştir: Şüpheliliğe karşı şüphencilik gerekir.

Said Halim Paşa’ya göre iki medeniyet arasındaki önemli bir farklılık da devlet algısı ile ilgilidir. Paşa, Batı medeniyetinde devlet kavramının Osmanlı geleneğinden daha farklı anlaşıldığını ve Batılı toplumların devletlerine karşı duydukları bağlılık hissini daha zayıf olduğunu ileri sürmektedir. Batılı toplumların geliştirdiği bu devlet anlayışı, uygulanan idare sisteminin adını veya şeklini önemsizleştirmiştir. Çünkü devletine karşı bağlılık hissi taşımayan bir toplumda nasıl bir yönetim şekli etkin olursa olsun, devlet yöneticilerinin gelecek nesillere haksızlık ve zulümden başka bir şey bırakmayacağını düşünenler olacaktır. Batı medeniyeti, bu tarz bir siyasal anlayışla yönetildiğini düşünen birey veya grupların her geçen gün arttığı bir yapıda olduğu için de iktisadi gelişme oranının yüksek olması, söz konusu toplumlarda tesis edilmesi gereken huzur ve güven ortamının sağlanması için tek başına yeterli olmayacaktır. Toplumsal ve siyasal yapısını belirleyen denge unsurlarını, hayat tarzını ve toplumsal müesseselerini yaşadığı krizleri çözmek için değiştiren Batının bu değişimini ilmi bir disiplin içinde değil yaşadığı kriz tecrübeleri ve tahmine dayalı bilgiler sonucunda gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu nedenle de bu medeniyetin mensubu olan toplumların siyasal ve toplumsal yapılarını belirli ve değişmez bir gaye veya hedefe göre düzenledikleri söylenemez. Gelecekle ilgili hedeflerini, sahip olduğu toplumsal anlayışa göre değil de gelişen olaylara göre belirleyen Batı medeniyetinin; kendi mensuplarını ekonomik yönden güçlendirmesine ve bu konuda diğer medeniyetlere rehberlik edecek konuma gelmesine rağmen bütün insanlığı manevi yönden tatmin edecek siyasal ve toplumsal anlayış tarzını sunacak yeterlilikte olmadığı da aşikardır. Batı toplumlarının, ekonomik yönden ileri bir seviyeye ulaştıkları açıktır. Fakat bu toplumların bu alanlarda elde etmiş oldukları başarılarına, toplumsal değer ve yargıların korunması ve yüceltilmesi gibi durumlarda rastlanmamaktadır. Siyasal ve ekonomik seviye olarak kendi standardını yükseltmeyi başarmış olan Batı medeniyetinin, adalet, ahlak gibi toplumsal değerleri kapsayan manevi alanlarda her geçen gün gerilediği görülmektedir. (Ağırman, 2007: 101-102) Batı maddi bir krizini çözerken manevi bir kriz yaratmaktadır: Krizlerin sürekliliğinin iktidar idamesine karşı çözümlerin sürekliliğinin ihtiyaç ikamesini tesis etmek gerekir.

Said Halim Paşa'ya göre Batı medeniyetinde siyasal ve toplumsal yapıda uygulanan hürriyet ve eşitlik anlayışı da sanıldığı kadar gelişmiş değildir. Çünkü bu medeniyetin mensubu olan toplumlarda, toplumsal dengenin olması gereken şekilde sağlandığı söylenemez. Toplumun bir parçası haline gelmiş sınıfların birbiriyle şiddetli çekişmeler yaşadığı, bir sınıfın diğer sınıf üzerinde baskı kullanarak hakimiyet kurmaya çalıştığı bu medeniyette, toplumsal denge oluşmamış ve bunun sonucunda gerçek manada hürriyet ve eşitlik anlayışı gelişmemiştir. Batı medeniyeti, hürriyet ve eşitlik anlayışını destekleyen bir siyasal ve toplumsal yapıdan daha ziyade fert ve sınıf imtiyazına ve eşitsizlik anlayışı üzerine kurulmuştur. Hatta “Batı’da sınıf ve zümre kinleri, ırkçılık husumetleri, eskisinden daha şiddetli olarak mevcuttur. Orada hükümet, nüfuzu kırılmış ve itibardan düşmüş olarak halka artık gereği kadar ne itimat, ne de saygı hissi telkin edebilmektedir”.(Said Halim Paşa, 223-226) Paşa'ya göre, ahlaki değerlere Doğu toplumları kadar önem vermeyen Batılılar, insanlığın gelişmesiyle ilgili herhangi bir fikir üretme kaygısı taşımamış ve bu konuda olumlu hiçbir adım atmamıştır. Maddi kazançlara manevi ilkelerden daha çok önem veren Batı medeniyeti, kendi mensuplarının da maddi çıkarlara değer veren bireyler olarak yetişmelerini teşvik etmiştir. Bu anlayışını diğer milletlere de baskılayan Batı medeniyetinin kasıtlı bir biçimde başlattığı bu tahribatlar, sadece kendi medeniyetlerini değil tüm medeniyetler ve toplumlar üzerinde de yıkıcı etkileri olmuştur. Bu yüzden Batı medeniyetinde uygulanan yöntemlerin Doğu toplumlarında birebir uygulanması mümkün değildir. Ancak bu değişimlerden bilinçli bir şekilde faydalanmak gerekir ve bunun için de diğer toplumlar, kendi yapılarına uygun gelişmeleri millileştirerek akılcı bir şekilde uygulamaya koyarak faydalanmalıdırlar. Batı medeniyetine ait görülen ve mevcut üstünlüğün kaynağı olan ilim zihniyeti ile tecrübe metodunu birleştirerek ortaya konulacak gerçekler, geçmişten beri süregelen hataların telafi edilmesini mümkün kılacaktır (Ağırman, 2007: 103-105): Hataların sebeplerini yargılama hakimliğine karşı hataların sonuçlarını anlamak hakemliğine yönelmek şartıyla.

Siyasal Devrimler Yerine Toplumsal Evrimler: Devlete Karşı Toplum; Zoolojiye Karşı Sosyoloji

Said Halim Paşa'ya göre “her milletin kendine has fikirleri ve hisleri olmasaydı, içtimaiyat ilmi (Sosyoloji), hayvanat ilmi (Zooloji) ile garip bir şekilde iç içe bulunurdu. Bunun içindir ki, başka milletlerin tecrübelerinden istifade etmeye kalkışan bir milletin, tamiri imkansız bir takım hatalara

düşmemesi çok güçtür”.(Said Halim Paşa, 76) Bu anlayış uyarınca Said Halim Paşa'nın temel hayat felsefesi sosyolojik gerçeklikleri asli değer olarak kabul eden muhafazakar evrimci tarz-ı siyaset geleneğinde olduğu gibi toplum, toplumsal ahlak ve faziletin öncelenmesidir. Onun idealleri arasında 'bağımsız' ve 'yerli' olmak kimliği asli değerdir. Ona göre bağımsızlığın yolu Batı hayranlığına son vermekle mümkün olur. Ona göre “milli kurumları, idare edenlerle edilenler arasındaki hak ve vazifelerin daha iyi anlaşılıp uygulanmasını sağlayacak şekilde ıslah etmeye çalışmak gerekir”. Her toplumun kendine özgü/yerli inançlarına dayalı ahlak nizamı ve bu ahlaktan doğmuş bir “sosyal hayat tarzı” ile diğer tüm kurumların geliştirilmesi gerekir. Bunu kurmakla yükümlü olan aydınlar aksi eğilimleri ile hem kendi medeniyetine hem de kendi milletlerine ihanet içindedirler. Bu aydınlar, ülkenin ilerlemesi ve yükselmesini sağlamak için Batı medeniyetinin şart olduğu düşüncesine bağlı kalmaya şartlanmışlardır. İlerlemeye olan ihtiyacın icaplarını yerine getirmek üzere yetiştirilen bu aydın sınıf, memleket idaresinde büyük bir etkiye sahip olup, hiçbir denetleyici rakibi de yoktur. Oysa bu aydın sınıf, Batı medeniyetinin tesiri altında kişiliğini kaybetmiş ve aşırı derecede Batı hayranlığına müptela olmuştur. Daha da kötüsü bu aydınlar, milli kurtuluşun çaresini, kendilerinin tutulduğu bu hastalığın bütün memlekete yayılmasında görmektedir. Bu yüzden aydınların, yükselme ve ilerleme adına, vicdanları bulandırıp, fikirleri karıştırarak buhranlara sebep olduğunu ve memleketi karanlık, meçhul bir geleceğe sürüklediklerinden bahsetmektedir. Bu aydın sınıfı, böylesine karanlık bir kötümserliğe düşmesinin sebebinin, vatanındaki her şeyi ıslah ve düzeltmelerle kurtulamayacak kadar bozuk gören aydınlanmacı jakoben akıl ve ahlaka dayandırır. Bu yüzden, kurtuluşu, mevcut olanı tamamen yıkmakta bulan bu jakoben devrimci anlayışın, yeni ikame edeceği toplumun bilgi, akıl ve mantık açısından 'az', ancak ahlak anlamında neredeyse 'tam' Batılılaşmış olacağına vurgu yapmaktadır: (Altıparmak, 2011: 197-198) Öğrenilmiş/öğretilmiş çağresizliğin teslimiyetine karşı sindirilmiş özgüvenin onurlu sükuneti ile meydan okuyamadığı için.

Said Halim Paşa'ya göre kendi dönemindeki Batı taklitçisi aydınlar “batıya aşırı derecede bağlıdır”. Bu bağlılık öyle bir taassup halini almıştır ki batının kendi içerisinde 'hatalı' olduğunu düşündüğü hususlar bile aynen ıktibas edilir hale gelmiştir. Fakat asıl olan yıkmak değil ıslah etmektir. Çoğu Batı ülkesini gelişmiş duruma getiren sebebin jakoben devrimci tarz-ı siyasetin öngördüğü ortadan kaldırma ve yok etme yöntemini seçmeden muhafazakar evrimci yöntemin savunduğu ıslahata sıkı sıkıya bağlı olmalarına bağlar. Paşa, düzeltmek ve ıslah etmek yerine tamamen yıkmak yoluna gitmenin,

“tamamen yeni bir şeyi denemek” olduğuna vurgu yapar ve bu durumda ise insanlar, eskiden kazanılmış ve birçok zahmet ve acılara mal olmuş olan bilgi, tecrübe ve kurumlardan mahrum kalacaklarını belirtir, bu ise çok tehlikelidir. Paşa’ya göre “tahakküm yerinde ve haklı değilse” yapılan tahakküm zulme dönüşür ve bu da iktidarın meşruiyet krizini doğurur. Böyle keyfi hareketlerin “hakim-i mutlak” kesildiği bir yerde, akıl, hak ve kanun susar; tecrübe, hikmet ve itidal tesirsiz kalır. Bu durumda jakoben inkılapçı kişi ve kurum, zararlı olur, yaptıkları ise az veya çok felaket sebebi olur: “Yabancıdan çok yabancı”, kraldan çok kralcılık olur. Asıl sorun Batı medeniyetinden istifade etme lüzumuna angaje olmamızdan kaynaklıdır. Öyle ki bu “kurtulmak için her bakımdan Batı milletlerini taklide mahkumuz” düşüncesinin ortaya atılmış olmasının ve bir çok aydının buna inanmasının kendi medeniyetini adeta reddetme anlamına geldiğine dikkat çekmektedir. Ona göre Batının ihraç ettiği fikirler ile kendi muhitlerindeki uygulamasının karşılaştırılmasını yapmadan taklit etmek bir “asalaklaşma”dır. Düşüncel bazdaki bu yıpranmanın, siyasi iktidar, iktisat ve din alanında da “zihniyet yabancılaşması” getireceğinin görülmesi gerekir. Taklit etmek, yeni şeyler üretmeye, yeni söz söylemeye engel olduğu gibi aslının aynısı değildir. Bunun yerine memleketin kültürel değerlerini, medeniyetini, irfanını inkar etmeden iktibas edilecek hususun toplumsal faydasını analiz ederek sonuca ulaşmak gerekmektedir. (Altıparmak, 2011: 199-200) Zoolojinin ‘survivor’ kurallarına karşı sosyolojinin ‘tesanüt’ yasaları uyarınca.

Batı modernleşmesini ve ürettiği çözüm fırsatlarını, ilkelerini, değerlerini ve kurumlarını olduğu gibi taklit ederek jakoben bir şekilde tepeden inme devrimlerle kendi ülkelerine uyarlamak/uydurmak/uygulamak isteyen yönetici ve aydınları iyi niyetli olmamakla suçlayan Said Halim Paşa’ya göre bu uygulamalarla ilgili toplumsal refleksin ne olacağı hiç ele alınmamış, toplumsal değerler hiç göz önünde bulundurulmamıştır. Nitekim bu duruma karşılık olarak halkın, kendini idare edenlerle mücadele başlatarak onların aşırılıklarına, evham ve hayallere dayanan tasavvurlarına devamlı karşı çıktığı ve aydınlarını itidale, hikmete ve basirete davet ettiği görülmektedir. Bu nedenle kaynağı ne olursa olsun milli esaslara ve milliyet anlayışına uygun olmayan her türlü yenilik hareketi sonuçsuz kalmaya mahkumdur. Çünkü milliyeti inkar eden bir medeniyetin ve milli duyguların terki anlamına gelen fikirlerin kabul edilmesi demek, bu unsurların da terk edilmesi demektir. Milli unsurlara ters ve onları yürürlükten kaldıran hükümler ihtiva eden her türlü devrimci teşebbüs, milliyeti ne olursa olsun, hiçbir toplum tarafından içselleştirilerek uygulanamaz. Temel prensipleri birbiriyle uyuşmayan

toplumların birbirini, karşılıklı veya tek taraflı olarak ve birebir taklit ederek bütün sistemini değiştirme yoluna gitmesi, sahip olduğu değerlerin tümünü inkar etmesi anlamına gelir. Bu durumla karşı karşıya kalan, ister toplum, isterse birey olsun, milliyetini kaybetmiş sayılır. Milliyet meselesini önemsemeyerek hareket edenlerin de kendi milliyetleri adına söz söyleme hakları yoktur. (Said Halim Paşa, 11-13) Said Halim Paşa'ya göre, hiçbir toplum, başka bir toplumun uygulamalarını rehber alarak kendi huzurunu temin edemez. Bu, aynı medeniyete ait olan toplumlar için dahi geçerlidir. (Ağırman, 2007: 106-107) Bu yüzden Türk toplumu adına yetkili olanların herhangi bir uyum sorunu çekilmediği halde, genel geçerliliği olan tarihsel, milli, geleneksel ve dini kültürün hükümlerinden vazgeçerek sürekli değişkenlik gösteren modernleşme ilkelerine aşırı bağlılık göstermelerinin, hatta bu konuda radikal kararlar almalarının sebebi olan gelişme gayretleri beklenen sonuçlara ulaştırmamıştır. Çünkü "hakiki bir yenileşme, zaman içinde meydana gelir. Bu durumda, şahsi inanç ve arzular doğrultusunda oluşacak ve alelacele meydana getirilecek yeniliklerden kaçınılması gerekmektedir. Zira böylesi inanç ve arzular, çoğu kere sosyoloji ilmi esaslarının bilinmemesinden veya değişmesi arzu edilen durumun yanlış değerlendirilmesinden ileri gelmektedir". (Said Halim Paşa, 42-43) Bu nedenle ne dönüşüm adına kaynağı ne olursa olsun milli esaslara ve milliyet anlayışına uygun olmayan evrensel ne de değişim adına milli esaslara ve milliyet anlayışına uygun olmayan kişisel/keyfi her türlü yenilik hareketi sonuçsuz kalmaya mahkumdur. İki toplum/millet kaybetmeye mahkumdur; 'her şey değişmişken hiçbir şeyi değiştirmeyenler ve hiçbir şey değişmemişken her şeyi değiştirenler': Değiştirmenin zorakılığına karşı değişimin kendiliğindenliği ihmal edildiği için.

Taklitçi Jakoben Aydınlar Yerine Tahkikçi Muhafazakar Münevverler: Pozitivist Entelektüel Elitizme Karşı Tecrübi Milli Restorasyon

Said Halim Paşa'ya göre Batıcı jakoben aydınlar Batı Medeniyetinde meydana gelen baş döndürücü gelişmeler ve Batılı toplumların genel tutumlarına göre yapılan yüzeysel değerlendirmeler sonucunda, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde karşılaştığı geriliğin sorumluluğu ve suçunu geleneğe ve dine yüklemişlerdir. Osmanlı toplumunu temsil eden aydınlar arasında yaygınlaşan mensubu olduğu medeniyeti küçük görme hastalığının/kompleksinin meydana getirdiği olumsuzluklar yüzünden, toplumdaki

birçok insanın kendi ahlakına, şahsiyetine ve toplumu ayakta tutan köklü geleneklere karşı düşmanca bir tavır takınmaya başladığı görülmüş ve bu durum da meşruiyet, kimlik, temsil ve bütünleşme gibi krizlerin doğmasına neden olmuştur. Sonuçta da “siyasal müesseselerde olduğu gibi, içtimai faaliyetlerimizde de hayranlık hastalığına tutulmuş ve iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini birbirine karıştıran yeni zihniyet yüzünden ahlak anlayışımız da garip bir sarsıntıya uğrayarak” (Said Halim Paşa, 42) ‘öğretilmiş çaresizlik’ sendromuna mahkum olunmuştur. Önceki dönemlerde Doğu toplumlarının etkisiyle, sahip olduğu değerlerin tahrip edilmesini engelleyemeyen bu millet, son dönemlerde de Batı toplumlarının etkisiyle değerlerinden uzaklaşma ve yabancılaşma noktasına getirilmiştir. Osmanlı toplumunu medeniyet haline getiren bütün değerlerin yerini, asırlardır rakip olduğu Batı medeniyetine ait yabancı faraziyeler almıştır. Bu faraziyeler de devleti ve milleti felakete ve kaosa/anarşiye sürüklemiştir. Çünkü Batılı olamadığı gibi Doğulu da kalmayı başaramamışlardır (Ağırman, 2007: 108-111): ‘Ne, ne de’ ve ‘ya, ya da’nın yıkıcı tekçiliğinin horgörücü monoloğuna karşı ‘hem, hem de’nin yapıcı çoğulculuğunun hoşgörülü diyaloguna tahammülkar olunmadığı için.

Said Halim Paşa’ya göre, toplumsal ihtiyaçları ve milli değerleri dikkate almadan modernleşmenin jakoben devrimci tarz-ı siyaset ile sağlanacağı konusunda ısrarcı davranan aydın ve yönetici kesim devlet ve toplumu temsil eden siyasal ve toplumsal kurumlarda hizipleşmeler yaratmış ve karşılaşılan bütün krizlerin çözüm fırsatı ve tarz-ı siyaset tercihleri ile ilgili yapılan politikalarda Batıcı veya Milli olmak üzere iki farklı bakış açısı ortaya çıkartmış (Said Halim Paşa, 21-23) ve her iki kesim de kendisini krizleri çözücü kahraman olarak tanımlarken öteki kesimi hain olarak lanetlemiştir. Bu durum da krizleri çözmediği gibi ülkeyi kaos, çatışma, kutuplaşma ve ötekileştirmeye sürükleyerek krizlerin daha da derinleşerek süreklilik kazanmasına neden olmuştur. Kendilerine ve toplumlarına duydukları özgüveni kaybetmiş olan bu aydınlar, araştırıp incelemek yerine başka toplumların siyasal yapılanmasını körü körüne taklit etmeyi tercih etmişlerdir. Bunu yapmalarının sebepleri arasında, kendi devlet ve toplumlarına faydalı olmak ve kendilerini yetiştirmek amacıyla eğitim görmelerine rağmen, aldıkları eğitimin mensubu oldukları toplumu ve sahip olduğu değerleri küçük görmeye sürüklenmesi vardır. Karşılarına çıkan her türlü problemi Batılı bakış açısıyla irdelemeyi vazgeçilmez bir prensip haline getiren bu aydınlar, kendi toplumlarını asırlardır üstün bir medeniyet konumunda tutan siyasal ve toplumsal değerler üzerinde yeterli bilgi sahibi olmadan, toplumu bu değerlerden uzaklaştırarak geliştirme telaşına düşmüşler ve gelişme adına yapılan çalışmaların yanlış

yönden ve yanlış yöntemlerle başlatılmasına sebep olmuşlardır. Bu aydınlar ‘bu Batılılaşmış kafalar, çaresini bulmak istedikleri hastalığın ne tabiatını, ne de mahiyetini hiçbir zaman gereği gibi anlayamamışlardır. (Ağırma, 2007: 112-115) İlerlemesini temin etmeye çabaladıkları toplumlarını yargılamaktan tanımaya ve anlamaya fırsat bulamamışlar hatta tanıma ve anlama zahmetine bile tenezzül etmemişlerdir: Yargılamanın müteahakküm tebbürününe karşı anlamamanın/tanımanın mütecanis müsavat tevazusunu göstermeye bile.

Said Halim Paşa’ya göre, toplumlarının kendilerine karşı taşıdığı düşüncelerin farkında olan Batıcı aydınlar, bu durum karşısında halkını küçük gören bir tavır içine girmişler ve topluma rağmen/karşı toplumu ilerletme/geliştirme iddiasıyla jakoben fikirlerinde daha da ısrarcı olmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti’nin siyasal ve toplumsal yapılarında radikal ve jakoben değişiklikler gerektiren söz konusu fikirleri halka benimsetmek için hatta Batılı devletlerin yardımı da dahil, her türlü baskı mekanizmasını kullanacak kadar da ileri gitmişlerdir. Aydın sınıfın ‘halka rağmen halk için!’ anlayışı ile kendi toplumuyla böyle bir sürtüşme ve kutuplaşma içine girmesi doğru değildir. Çünkü bu jakoben tutum, kendi toplumlarının modernleşmesine yardımcı olacak olumlu ve yapıcı anlayışları ortadan kaldırarak siyasal ve toplumsal yapıda kabul gören pek çok olumlu uygulamanın ve kurumların yürürlükten kaldırılmasına da sebep olmaktadır. Halkına yabancılaştan,

“bu aydınların büyük bir çoğunluğu, kendi memleketlerine, Batı’da mevcut ne kadar siyasal müessese varsa, bunların ya hepsini veya hiç olmazsa bir kısmını getirmekten başka bir şey düşünmez hale gelmiştir. Bu aydınlar vatanın gerek toplumsal, gerek siyasal gelişmesini sağlayabilmek için Batının düşünce ve prensiplerini aynen tatbik etmekten başka bir çare bulunamayacağı inancıyla hareket etmişler ve bu inançlarını açıkça söylemeye başlamışlardır. Batı toplumlarının çok uzun mücadeleler sonucunda ulaştıkları siyasal ve toplumsal alanlardaki uygulamaları ve kurumları, hiçbir gayret sarf etmeden taklit edip bunları uygulayarak başarılı olmayı düşünmek çok büyük bir hatadır ve son derece tehlikelidir”. (Said Halim Paşa, 20-21)

Batıcı aydınların, hem kültürel, hem de idealler açısından karşılıklı düşmanlıklara sebep olan farklılıkları görmezlikten gelmeleri, siyasal ve toplumsal alanlarda Batıdaki gibi kurumsallaşmanın, Osmanlı Devleti için de uygun olduğunu düşünmeleri yanlıştır. Çünkü bu iki medeniyetin ulaşmak istedikleri nihai noktalar, birbirine zıt yönlerde. Bu zıtlıkları dikkate almadan siyasal ve toplumsal alanlarda birtakım köklü değişikliklere gitmenin halka büyük sıkıntılar yaşatacağı aşikardır (Ağırman, 2007: 116-117): ‘Halka rağmen/karşı halk için!’ yapılan iyilikçi zulüm dayatmalarına karşı ‘halkla beraber hakikat için!’ yapılan gerçekçi adalet kurumsallaşmaları olmadan.

Said Halim Paşa'ya göre, medeniyeti tesis eden, sürdüren, geliştiren en önemli saik aydınlardır. Ona göre bütün toplum sorunlarının kökeninde medeniyet algısı ve tasavvuru değişmiş aydınlardır. Eğer bu sorun çözümlerse diğerleri daha kolay çözülecektir. Fakat aydınlardır “değil Avrupa’yı hakkıyla tanımayı kendi memleketlerini tanımamaktadır. Bütün mesele de buradan çıkmaktadır. Aydınların, kendi memleketlerini tanımamaları mevcut olanı tamamen yıkmaktadır. Bu toplumun aydınları yenisini kurmak için yok etmeye, Batıda ise yok olmaktan kurtarmak için düzeltip korumaya çalışılır”. (Said Halim Paşa, 1998: 63-64) Bu temel fark toplumu mahvetmektedir. Çünkü Osmanlı aydınları “Batı’da şaşaalı, hoş giden zevklerle dolu parıltılar saçan bir medeniyet görmüşler, bu parlak medeniyetin aydınlık güzelliği ile gözleri kamaşmış, gördükleri bu güzel eserleri, o medeniyeti meydana getiren sebepler zannetmişler, Batının yaşayışını, memleketlerine tatbik etmenin, dertlerine çare olacağına inanmışlardır”. (Said Halim Paşa, 1998: 85) Paşa’ya göre, Osmanlı aydınlardaki bu tutum ve zihniyet, tam anlamıyla bir ‘aydın ihanetidir’. Bu haliyle aydınlardır topluma asla fayda sağlamamakta, onların sırtından hayatlarını temin etmeye çalışmaktadır. Paşa’nın gözünde aydınlardır “cemiyetin sırtında birer asalaktır”. Onlar bu ihanet ve asallıklarına, Batı hayranlıklarına, sahte ilimlerle cemiyete verdikleri zararlara son vermezlerse neticede kendileri gibi bu cemiyeti de Avrupa cemiyetinin asalağı haline düşüreceklerdir. “Eski devirlerde aydın sınıfının en büyük kusuru Batı medeniyetini tanımamak, bu yüzden de ona karşı daimi bir düşmanlık beslemek idi. Şimdi ise Batı hayranlarının eskisinin tam zıddı bir duruma düşerek(Said Halim Paşa, 1998: 71) Batının ihtişamına hayranlığın muhteris dönüşüm tutkuları içinde ihtiyaca dayanmanın muhtelif değişim temayüllerini ve teamüllerini görmezden gelip hem kendi doğu milletleri hem de taklit etmeye iman derecesinde bağlı oldukları Batı millitleri tarafından itibar görmemektedirler: Batı’ya hak ettiğinden fazla gösterilen her saygının kendi saygılarından düşüldüğünü unutmaya karşı kendine saygından daha fazla saygı görülmeceğini akıllarından çıkarttıkları için.

Said Halim Paşa’ya göre, Batı hayranı, duyarsız, cemiyetin manevi dinamiklerini yıkmaya çalışan, halkın sırtından geçinen bu asalak aydınlardır toplum arasında hiçbir münasebet ve yakınlık yoktur.

“Görülüyor ki halk ile aydın tabaka arasında, doldurulması imkansız bir uçurum vardır. Halk her yerde, ileri gelenleri ve mütefekirleri ile tam bir tezat halindedir. Halk, aydınlardır ne yaptığını bilmeyen, fakat aynı zamanda pek tehlikeli ve yakıcı olan unsurlar gözü ile bakarak itimat etmez, buna karşılık halktan beklediği takdir ve itaati göremeyen aydın tabaka, onları hor gören bir çehre takınarak kendini teselliye çalışmaktadır. Aydınlar, bir memleketin

müesseselerinin en muazzez, en kıymetli birer milli miras olduklarını ve milli müesseselerin terk edilmesinin, milli varlığımızdan da vazgeçmek demek olduğunu anlayamamışlardır". (Said Halim Paşa, 1998: 161-163)

Said Halim Paşa'ya göre bu aydın hastalığının kaynağı Batı'yı taklide yeltenen aydınların, Batı medeniyetinin neticelerini sebepleri zannetmelerinden doğan pek basit bir mantık hatasına düşmüş olmalarıdır. Oysa Batılı toplumlar dünyevi yaşantılarını büyük ölçüce materyalist ve seküler bir düzlemde ele almalarına karşın Doğu ve İslam toplumları bunun tam tersi olarak hayatlarını daha çok spiritüalist ve uhrevi düzlem üzerine oturtmaktadırlar. (Gündüz, 2010: 146-147) Batıcı aydınların kendilerine rehber olarak seçtikleri Batı zihniyetine dahi aykırı davrandıklarını belirten Paşa'ya göre Batıcı aydınlar, toplumsal değerlere kayıtsız kaldıkları için kendi toplumlarının gelişmesi ve değerleri hususunda karamsar ve kötümserdiler. Bu aydınları öğretilmiş çaresizlik ve aşağılık kompleksi içinde benimsedikleri fikirlerden vazgeçirmek ve toplumsal ruhu yıkmadan, ıslah edilmiş yeni düzenlemelerle toplumsal gelişmenin başarılabileceğine inandırmak imkansızdır. Paşa'ya göre; "toplumların gelişmesinin temel kurallarını göz ardı ettiğimiz için sırf başka milletlerin kanun, nizam ve anayasalarını iktibas etmek suretiyle, bütün işlerimizde ve idaremizde, onlar kadar geliştireceğimizi zannetmekteyiz. Bu zan, bizim kendi kendimizi ıslah etme direncimizi kırdığı gibi aynı şekilde, başkalarının ve hatta Batının bile bize karşı olan saygı ve güvenini de yok etmektedir" (Said Halim Paşa, 121-13): Meşruiyet ve itibarın Batının gözünde arandığı 'ne olmadığını anlatma' aşağılık kompleksine karşı kendi meşruiyet ve itibar kaynaklarının gönlünde 'ne olduğunu anlatma' izzetine halel getirildiği için.

Said Halim Paşa'ya göre maruz kalınan modernleşme krizlerinin muhafazakar evrimci tarz-ı siyaset ile çözümü yerine jakoben devrimci yöntemlerle yok edilmesi bu krizlerin çok daha derinleştirip ağır ve şiddetli felaketlere neden olmaktadır. Ona göre tıpkı Fransız devrimi aydınları gibi jakoben akıl ve ahlaka sahip bu aydınlar, halkı aşağılayarak tepeden bakan; kendi medeniyet değerlerini aşağılayıp Batıya hayran kalan; kendi toplumlarını modernleşmeyi gerçekleştirecek yeterlilikte görmeyen; toplumlarını ve sahip olduğu değerlerini küçük görme hastalığına yakalanan; kendi toplumsal varlığını meydana getiren değerleri küçümseyen; ülkelerinin düştüğü sıkıntıların dermanı olacak şekilde kaygılanmayan; bu konuda toplumlarına olumlu yönde katkı sağlayamayan; zihin dünyalarında çift kişilikli ve çift kimlikli yabancılaşma sorunu yaşayan; toplumlarının karşı karşıya kaldığı olaylar ve bunlardan kaynaklanan yanlışlıkları düzeltmek yerine kendi fantazilerini

devlet aracılığıyla toplum üzerinde denemeye kalkışan sorumsuz ve hayalci kişilerdir. Mensubu oldukları toplumu, her türlü gelişmeye karşı, ne istediğini bilmeyen, bilgiden yoksun cahil ve gerici bir yığın/sürü gibi gören bu aydınların, topluma fikirlerini kabul ettirmek için jakoben yöntemlerle baskı yapması da engellenemeyeceğinden dolayı toplumun geri kalmışlığına çare olacağı sanılan ve baskı yoluyla benimsetilen böylesi tepeden inmeci uygulamalar, toplumun daha da gerilemesine yol açacaktır. Halbuki modernleşme hareketlerinde başarılı olunabilmesi için, toplum ve aydın arasında gaye ve dava birliğinin tesis edilmesi en asli şarttır. Aydın sınıfın tek hedefi muhafazakar evrimci tarz-ı siyasetin savunduğu gibi toplum adına en uygun olan siyasal ve toplumsal düzenin kurulması için çaba sarf etmek veya uygulanmakta olan yönetim anlayışının sürekli geliştirilerek geçerliliğini korumasını sağlamaktır. Aydın kimseler, toplumun yöneticilere, yöneticilerin topluma karşı uymaya mecbur olduğu kuralların koruyucusu olmalı ve bu unsurların birbirlerine karşı sahip olduğu hakların ihlal edilmesini engelleyerek toplumsal gelişmeye katkı sağlamalıdır. (Ağırman, 2007: 135-136) Çünkü toplumsal gelişmenin sadece Batı toplumlarında görülen uygulamaların taklit edilmesiyle sağlanacağı düşüncesindeki bu ısrarcılıkları, zamanla toplumlarına ve sahip olduğu değerlere saygılı davranmayı gerektiren erdemlerden bile uzaklaşmalarına sebep olacaktır. (Ağırman, 2007: 37-38) Aydınların aydınlanmacı evrensellik anlayışa sığınıp kaybettikleri bu erdemlerin en başında ise ‘milli’ ve ‘yerli’ olmak üzerine kurulu ‘muhafazakar’ kimlik gelmektedir: Kaybedilen kimliğin/anahtarın Aydınlık olduğu için Batı lambasının altında aranmasına karşı nerede kaybedildiyse orada/evde aranması gerektiğini bildikleri halde.

Politik Tek Gerçek Yerine Kültürel Çok Farklılık: Evrensele Karşı Milli/Yerli/Muhafazakar Kimlik

Said Halim Paşa’ya göre modernleşme krizleri içinde en önemli ve sürekliliği en yüksek olanı hiç şüphesiz meşruiyet krizidir. Bu krizden kaynaklı olarak var olan sorunlar çözülmediği müddetçe diğer tüm krizlerin de çözülmesi mümkün değildir. Ona göre bir siyasal sistemde karar alma ve alınan kararları uygulama konusunda en yetkili meşruiyet kaynağı toplumdur. Paşa’ya göre devletin en üst kademesinde yer alan devlet başkanlığı makamı da dahil olmak üzere bütün devlet kurumları, toplum tarafından verilen meşruiyet yetkisi kadar güç sahibidir. Fakat devlet makamlarının yetkileri ne kadar fazla olursa olsun, meşruiyetinin sürekliliği için her zaman kontrol

edilebilmelidir. Toplum, her zaman hakimiyetin gerçek sahibidir ve kendi varlığını devam ettirecek bir siyasal sistemin tesis edilmesinde asli belirleyicidir. Bu asli belirleyiciliğin güç ve etki miktarı toplumun geçmişten itibaren benimsemiş olduğu kadim maddi ve manevi hayat tarzına ve karşılaştığı olaylardaki tecrübi aklına dayanır. Toplumun önceki alışkanlıkları ve ondan kaynaklı meşruiyet ilkeleri, siyasal sistemde izlenecek politikaların ve tarz-ı siyasetlerin nasıl olması gerektiğini belirleyen en önemli unsurdur. Bir toplumu organize eden ve diğer toplumlar karşısında temsil etme meşruiyetine sahip siyasal sistem, o toplumun geçmişinden getirdiği ve mevcut halinde yaşattığı maddi ve manevi değerlerin ürünüdür (Said Halim Paşa, 37-38). Bu yüzden Osmanlı gibi gerek dini değerlerin gerekse geleneksel değerlerin etkisiyle benimsenmiş olan manevi unsurların hakim olduğu toplumların siyasal teşkilatlanması da yine bu unsurlara saygı duyarak (Said Halim Paşa, 22) inşa edilmelidir. Modernleşme krizleri de bu esaslar ve yöntemler üzerinden çözümlenmelidir. Said Halim Paşa'ya göre modernleşme krizlerinin çözüm esasları, kurumları, ilkeleri, değerleri ve yöntemleri hususunda bu asli unsur yani manevi toplumun manevi değerler ile maddi toplumun da maddi değerler ile modernleşmesi gerektiği yasa/hukuku ihmal edilirse bu krizlerin çözümü de mümkün olmaz. Bir toplumun doğasına yabancı gelecek uygulamalar taklit edilirse, bu durum, geliştirilmesi düşünülen toplumda daha büyük krizlerin yaşanmasına yol açar. (Said Halim Paşa, 22) Bu yüzden modernleşmenin tüm aşamalarında toplumsal anlayışları maddi ve manevi ölçülere göre birbirinden farklı olan toplumlara uygulanacak olan siyasal sistemlerin ve modernleşme yöntemlerinin de farklı olması gerekir. Önemli olan, söz konusu sistemde toplumsal yapının sürekliliği ve ilerlemesine yardımcı olacak unsurlara yer verilmesidir. Çünkü "bir cemiyet için en uygun siyasal rejim, onun içtimai ihtiyaçlarını en güzel şekilde karşılayan ve siyaset esaslarını en doğru olarak ortaya koyabilen, yani onu tam olarak ifade eden bir rejimdir" (Said Halim Paşa, 1998: İhtişam, ihtiras, itibar, iktidar, imtiyaz ve istisna arayan jakoben yöntem ve rejime karşı ihtiyaç, itidal, itilaf, ittifak, ittihad ve istişare arayan muhafazakar düzen ve süreklilik).

Said Halim Paşa'ya göre devleti var eden iki unsurdan siyasal olanı meşruiyet, toplumsal olanı da bütünleşmedir. Bu iki unsur barış ve uyum içinde olmazsa hiçbir sorun çözülemez. Ona göre toplumun birlik ve beraberliğini sağlayan bütünleşme ilkelerinin geçerliliğini sürdürmesine yardımcı olan tüm ara-kurumların siyasal sistemde önemli işlevleri vardır. Çünkü bir devletin veya toplumun varlığını devam ettirmesinin önemli şartlarından birisi toplumsal birlik ve bütünleşmenin devam ettirilmesini sağlayan bu

ara-kurumların sürekliliğidir. Manevi unsurlara önem veren bir toplumun siyasal ve toplumsal açıdan geliştirilmesi adına, bahsedilen durumun aksine bir siyasal tavır belirlenir ve bunda da ısrarcı olunursa, bu durum devlet ve toplumun gelişmesini değil dağılmasını hızlandıracaktır. (Said Halim Paşa, 22) Çünkü bir toplumun iyi yönetilmesinin şartı birlik ve bütünlüğünü sağlayacak ilkelerin ve kurumların korunmasına bağlıdır. Bu unsurları koruyacak siyasal ve toplumsal kurumların tesis edilmesi ve bu kurumların toplumun yönlendireceği şekilde siyasal düzen üzerinde etkinliğini devam ettirmesi gerekmektedir. Bu amaçla da mutlaka toplumsal birlik ve bütünlüğün devam ettirilmesi şartına önem verecek kurumların meydana getirilmesini ve bu ara-kurumların siyasal ve toplumsal düzenle ilgili değişikliklerde söz sahibi olması gerektiğini savunan muhafazakar evrimci tarz-ı siyaset tercih edilmelidir (Ağırman, 2007: 129-131) Tepeden inme ayarlı ana-kurumlara karşı kadim gelenekten gelen aracı ara-kurumlar.

Said Halim Paşa'ya göre gerek gelenek yoluyla gerekse başka türlü sapmalarla gerçek ilkelerinden uzaklaşmış bir toplumun sahipsiz yerlilik kimliğinden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Ona göre bu kadim yerli kimlikten sapma hareketi yerliliğin tahrif edilmesi doğal olarak da kimlik krizi anlamında yabancılaşmanın doğması (Akın, 2011: 141-143) ve aşağılık kompleksi içinde Batı medeniyetini taklit etmek demektir. Said Halim Paşa 'yerli' bir bakış açısıyla kendi toplumunun özgün/yerli/milli yanlarını tespit etmeye ve yaşadığı meselelere bu yerlilik kimliği ile çözümler üretmeye yönelerek bir toplumun değişim yönünü belirleyen asıl unsurların yine o toplumun kendi yerli kaynaklarında aranması gerektiğini savunmuştur. Bu yüzden onun düşüncesinde yerlilik, değişimin sabit zemini; başka bir deyişle pergelin sabit ayağıdır. O, kendisi olmaktan kurtulmaya çalışan bir zihniyetin sonuçta ne kendisi olarak kalacağını ne de olmak istediği gibi olacağını; sadece model aldığı medeniyete bir asalak gibi yapışacağını ve onunla bütünleşemeyeceğini ısrarla vurgulamıştır. Bu yüzden de Said Halim Paşa, sağlıklı bir modernleşme hareketinin ancak ve ancak kendi yerli kaynaklarından beslenen, köklerinden kopmamış bir anlayışla mümkün olduğunu iddia etmiştir. Bir toplumda geçerli kanunların, bir başka toplumda da aynı şekilde geçerli olacağını düşünmenin temelinde toplumsal kanunları ve olayları tıpkı fizikteki kanunlar ve olaylar gibi kabul etme anlayışı yani pozitivizm inancı yer almaktadır. Said Halim Paşa bu anlayışa şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre, toplumsal şartların kendine özgü/yerli durumları, fizikteki kanunlar gibi genel geçerliği sosyolojide üretmez. Çünkü toplumların yönetim tarzları, kurumları kendi toplumsal şartlarının bir sonucudur ve bu unsurların farklı

bir ortama taşınması imkansızdır. Taklitçi yöneticilerin ve aydınların düştükleri en büyük yanlışlardan birisi mevcudu ve yaşayan yerlilik gerçeğini bilmeden, görmeden topluma jakoben yöntemlerle yön vermeye çalışmaları yani toplum mühendisliği yapmalarıdır (Akın, 2011: 144-145): Toplum mühendisliğinin otoriter, totaliter, pozitivist ve elitist aydın ve aydınlanma despotizminin güvenlik devletine karşı örfi toplumsal sözleşme müktesebatının koruyucu, düzenli, dengeli ve uyumlu güven devletini yok sayma güvensizliği ile.

Çatışma Yerine Uzlaşma, Savaş Yerine Barış: Zor'a Karşı Rıza, Zorakilik'e Karşı Kendiliğindenlik, Kişisel İktidara Karşı Kurumsal İktidar ve Aculluğa Karşı İhtiyat

Muhafazakar evrimci tarz-ı siyaset anlayışı gereği tarihsel, geleneksel, dini, siyasi ve sosyal ara-kurumların önemini müdrik olan Said Halim Paşa, tanımlama içerisine girmeden yaptığı yorumlar ile meşruiyet, bütünleşme ve kimlik krizlerine yoğunlukla temas ettikten sonra özellikle kurumsallaşma bağlamında temsil ve katılım krizleri üzerinde de yoğun olarak durmaktadır. Ona göre siyasi ve toplumsal düzenin önemli bir parçası olan ara-kurumlar, hem devlet idaresinin daha iyi şartlarda yürütülmesine yardımcı olurken hem de toplumun ihtiyaçlarını tatmin eden idari/bürokratik organizasyonda çeşitli görevler üstlenmektedir. Bu nedenle siyasi sistemin bir parçası olan kurumlar, seçkin sınıf oluşturma girişiminden daha çok toplumsal yapıyı ayakta tutmak için gerekli olan düzenlemeleri yaparak toplumun geliştirilmesine öncülük etmelidir. Aksi takdirde taklit edilen siyasi sistemle beraber alınan kurumlar, söz konusu toplumun siyasi ve toplumsal meselelere alışılmış olandan daha farklı yaklaşmasına sebep olacaktır. Bu durum ise toplumsal değerlerin ve bütünleşmenin nasıl korunacağı sorununu önemli hale getirir ve siyasi sistemle ilgili çalışmaların belirli bir disiplin içinde yürütülmesini engeller. Devletin ve toplumun geleceğiyle ilgili kararlar alınırken sergilenen söz konusu disiplinsizlik, toplumun doğal gelişimini sağlayacak siyasi kurumların tesis edilmesi gibi önemli bir meseleyi içinden çıkılmaz hale getirecek (Said Halim Paşa, 38-39) ve başta meşruiyet, bütünleşme, kimlik ve temsil olmak üzere tüm modernleşme krizlerini daha da derinleştirerek sürekliliğini sağlayacaktır: Krizleri tehdide dönüştürüp yönetme sürekliliğine karşı krizleri fırsat bilerek çözüme istikrarını kaybettiği için.

Said Halim Paşa'ya göre modernleşme krizlerinin çözümü için jakoben devrimci tarz-ı siyaset ile tepeden inme yapılan radikal ve aceleci değişimin

en büyük kurumsallaşma örneği olan ‘Meşrutiyet’ rejimi bu tür modernleşmenin ne tür tehditleri ve krizleri de içinde barındırdığının en ‘kötü’ örneğidir. Ona göre Osmanlı idare sisteminin ve kurumsal yapısının değiştirilmesi sonucunda, toplum için en uygun yönetim olma iddiasıyla uygulamaya konulan ‘Meşrutiyet’ rejimi, bütün halkın siyasal alanda eşit sayılması ve daha özgür davranabilmesi için gereken modern çözüm fırsatları sunma kahramanlığını ve sorumluluğunu üzerine almıştır. Bu siyasal sistemin önemli bir direği olarak vücuda getirilmiş olan meclis kurumu, asırlarca sürdürülen siyasal ve toplumsal uygulamaları düzenlemeye veya değiştirmeye çalışırken, toplum içindeki her bireyin ancak kendi kişisel gayretiyle ulaşabileceği statüyü onlara bir anda kazandırarak toplumsal bir felakete zemin hazırlamıştır. Bu buhrandan/krizden daha tehlikeli olan felaket ise onun doğurduğu ve gerçek hayatla hiçbir ilgisi olmayan hürriyet ve eşitlik gibi soyut kavramlardır. Ona göre “eşitlik, şahsi hasletlerin tam bir serbestlik içinde gelişip tekmül etmesine engeller çıkararak, adalete aykırı bir dereceye varırsa toplumsal bir hastalık olur”. Bu nedenle toplumun gelişmesine katkı sağlayacak sınıfların durumu, siyasal sistemin uygulamalarını belirleyen kurumların ortaya koydukları tavırlara ve gelişen olaylara göre belirlenmelidir. Siyasal sistemde yer alan her kurumun öncelikli gayesi, yönetilen toplumun memnuniyetine zemin hazırlayacak bir hareket tarzını kendi bünyesinde oluşturmaktır. Çünkü her siyasal sistemin benimsediği gayelerin nihai noktası, milletin memnuniyeti ilkesidir. Bu nedenle tüm bu kurumlar, bu ilkeye göre hareket etmek zorundadırlar. Siyasal sistemin işletilmesini sağlamak amacıyla oluşturulan kurumlarda yapılacak düzenleme ve değişiklikler, toplumsal düzeni yakından ilgilendireceği için, bu kurumlarda yapılması düşünülen her türlü yenilik hareketinde, toplum ve toplumu bir arada tutan unsurlar mutlaka dikkate alınmalıdır. (Said Halim Paşa, 22) Bu yüzden siyasal kurumların yetkisi dahilinde hazırlanacak modernleşme programlarında mutlaka toplumsal esaslar (Ağırman, 2007: 132-134) ve kurumlar dikkate alınmalıdır: Kaosa karşı kozmos, anarşiye karşı denge ve yabancılaşmaya karşı tesanüt için.

Said Halim Paşa’nın muhafazakar evrimci tarz-ı siyaset geleneğinin de önemle vurguladığı gibi çok sık kullandığı kavramlardan birisi ‘tesanüt’ (dayanışma) kavramıdır. Ona göre “cemiyet bağları, mazide birlikte geçirilen hayat ile ecdattan kalan manevi ve fikri mirastan doğar. Yani cemiyeti meydana getiren fertler arasındaki birlik ve beraberliği temin eden bağlar, insanlar ile zamanın müşterek eseri olan anane ve teamüllerin meydana gelmesi ile teşekkül eder. Bu bağların yerini insanların hayal edecekleri başka bir bağın tutamayacağını bilmeliyiz”. (Said Halim Paşa, 1998: 25-26) Milletin

dayanışmasında mühim bir yeri olan örf, adet ve geleneklerin değiştirilerek yabancıardan alınan değerlerin hiçbir zaman o millete faydası olamayacağını belirtir. Her cemiyet, belli esasların konulup uygulanması sayesinde ayakta durduğundan, zamanla bu esasların unutulması durumunda, o cemiyetin çözümlü dağılma ihtimalinin yüksek olduğunu ifade eder. İdeal bir dayanışmanın sağlandığı Osmanlı cemiyetinin çöküşünün ve içine düştüğü bunalımın iki sebepten kaynaklandığı görülür; bunlardan biri, sosyal müesseselerin özel yapısının tam olarak anlaşılmasından sonuca ortaya çıkan yanlışlık; diğeri ise ülkenin ıslahı ve kalkınması hususunda yapılan hatalardır. Sosyal kanunların cemiyeti kurduğunu ve koruduğunu, buna karşılık siyasi kanunların cemiyeti nizama soktuğunu ve ilerlemesini sağladığını ifade ederek ‘tesanüt’ kavramını sosyal ve siyasi boyutlarıyla ele alan Paşa, bu noktadan hareketle, Osmanlı toplumunda hem sosyal dayanışma hem de siyasi dayanışmayı sağlamak gerektiğini ileri sürer. Ona göre, İslam toplumlarında; Batı’da olduğu gibi, hiç bir sınıf ve zümre arasında rekabet yoktur. Sosyal rekabetlerin bulunmadığı bu sistemin kurduğu siyasi teşkilat ise tabii olarak siyasi rekabetlerden uzaktır. Dolayısıyla, mensuplarının zihniyeti ile mütenasip olarak, tarafsızlık, insaf ve adalet hislerinin kolayca ortaya çıkması mümkün olur. Siyasi hakimiyet ve siyasi müesseseler, toplumdaki siyasi dayanışmadan kaynaklandıkları için her ikisi de bu yardımlaşmanın temsilcisidirler. Çünkü her ikisinin de ortak amacı; toplumsal ahlakın ve cemiyet düzeninin daha sağlıklı işlenmesini sağlamaktır (Said Halim Paşa, 1998: 194): Bireysel akla karşı toplumsal tecrübe, bireyci faydacılığa karşı toplumsal ahlak, çoğunlukçu tekdüzenliliğe karşı çoğulcu cemiyet düzenliliği aracılığıyla.

Said Halim Paşa, muhafazakar evrimci tarz-ı siyaset geleneği için oldukça önemli bir yer teşkil eden siyasi birliğin, her bir toplumun kendine has bir takım esaslarına dayandığını ve bunun diğer toplumlarca taklit edilmesinin yanlışlığına parmak basar ve bu konuda Osmanlı aydınlarını uyarır: “Batılı milletlerin siyasi teşkilatlarını taklit etmek, bizdeki siyasi bağların özel durumuna dikkat etmemek, netice olarak Osmanlı siyasi birliğini dağıtmak demektir. Ferdin faydalandığı hürriyet ve eşitliğin derecesi, o toplumdaki sosyal dayanışma ve dengenin devamlılığı, yani orada mevcut olan sosyal adaletin derecesi ile ölçülmelidir”. (Said Halim Paşa, 1998: 262) Paşa’ya göre millet, birbiriyle kaynaşabilen çeşitli sosyal ve siyasi unsurların birleşmesiyle ortaya çıkan bir bütündür. O milleti oluşturan insanlar, uzun süre bir arada yaşamış olduklarından dolayı, ortak his ve fikirlere sahip olmuşlardır. Bu insanların kendilerine ait bir sanat ve edebiyat oluşturdıkları görülür. Bu nedenle milleti; diğer insan topluluklarından ayrılmasına neden olan ahlaki

ve ruhi bir kültür meydana getirmiş insanlar topluluğu olarak nitelendirmek mümkündür. (Said Halim Paşa, 1998: 214) Ancak, sadece aynı milli kökten gelmiş olduğuna inanıp, bunun millet oluşumuna yeteceği görüşü yanlıştır. Paşa, Batı’da ortaya çıkan milli toplumların Osmanlı devletinin yapısına pek uygun düşmediğini ve Osmanlı birliğini milliyet esasına göre değil birlik ve dayanışma esasına göre ele almanın gerekli olduğu fikrini savunmaktadır. (Said Halim Paşa, 1998: 179-180) Ona göre milli dayanışmanın temel şartlarından biri de İslami bir ahlakın gerekliliğidir. İnsanlar tarafından ortaya atılan değerler sistemi, hiçbir zaman bu ahlakın yerini tutamaz. Batı’da ortaya çıkan medeniyetin ahlaktan yoksun olduğunu ileri süren Paşa; “Batı cemiyeti insan topluluklarına tam bir düzen ve kararlılık temin edecek olan gerçek ve değişmez ahlak ve cemiyet esaslarını henüz bulamamıştır” (Said Halim Paşa, 1998: 260) diyerek Batı’yı aynen taklit ederek almak isteyen Batıcı aydınların “Müslümanlar arasında mevcut olan İslami sosyal dayanışmayı kaldırarak, yerine Batı’nın sosyal sınıfları arasında hüküm süren kin ve rekabeti” koymak gibi bir yanlışın içine düştüklerini ileri sürer. Ona göre İslam cemiyetinin buhranı; “tabii maddi kanunları” bilmemekten kaynaklanırken, Batı cemiyetinin içinde bulunduğu felaketin nedeni de; “tabii ahlaki kanunları” bilmemekten dolayıdır (Yıldız, 2011: 45-47): Tabii maddi kanunlara karşı tabii ahlaki kanunların güçsüz olmasına rağmen üstün olduğunu unuttukları için.

Muhafazakar bir evrimci olarak Said Halim Paşa, toplumsal ve siyasal değişimlerin jakoben siyasetin yöntemleri olan darbe, devrim ve aceleci radikal değişikliklerle değil tedrici bir tekamül içinde ‘kendiliğinden/doğal’ olması gerektiğini savunur. Bu nedenle Paşa’nın üzerinde önemle durduğu kavramlardan biri ‘tekamül’ kavramıdır. Tekamül kavramını hem sosyal hem de ekonomik yönleriyle ele alır. Ekonomik tekamül kavramını daha çok teknolojik, ekonomik ve ilmi gelişme anlamında kullanan Paşa, gelişmenin anlamlı olabilmesi için bir gaye ve hedef tespit etmenin şart olduğunu belirtir. Hedefsiz olarak Batı’yı körü körüne taklit etmenin bir şey kazandırmayacağını ifade eder. Bilinçli bir şekilde Batı’nın yaptıklarını öğrenmek ve “işimizin güçlülüğünü ve ehemmiyetini daha iyi anlamak ve vazifemizi en güzel şekilde başarmak için” bilginin artırılmasının şart olduğunu ileri sürer. Gelişme için Batı örnek alınacaksa, Batı’nın her zaman önem verdiği “geleceğe doğru mesafe almak için seçtikleri genel esaslar ve bu esaslara karşı gösterdikleri saygı” dikkate alınmalıdır. Batı medeniyetinden istifade konusunda, birçok kez hezimete uğranılmış olmasına rağmen yine de milli gelişmeyi temin için Batı medeniyetinden faydalanmanın adeta kaçınılmaz olduğunu

(Said Halim Paşa, 1998: 56-57) vurgular. Tecrübelerden ve nimetlerden yararlanırken, alınacak olan unsurları kendi medeniyetinin yerli/milli kalıpları içinde yoğurmak gerektiğini (Said Halim Paşa, 1998: 159) de belirten Said Halim Paşa'ya göre, her millet; ancak kendi milli/yerli esasları sayesinde mutluluğa ulaşacağından, milli esasları korumak gerekir. Çünkü medeniyet bir kriz çözme yöntemidir. Gelişen Batı toplumları, kendi esas ve teşkilatlarını; ihtiyaçlarını karşılayacağı duruma getirinceye kadar ıslah etmek gibi bir yol izlerken kendi milli esaslarına sahip çıkmayan milletlerin kullandığı jakoben metodun/yöntemin/tarzın bu esas ve teşkilatları tamamen değiştirmek olduğunu belirtir. Başka milletlerden devamlı bir şeyler almaya çalışma ve kendi kendine hiçbir şey üretmeme davranışını eleştiren Paşa, taklitçilikle hiçbir yere varılamayacağını, dini ve milli değerleri koruyarak Batı'dan ilim ve fendeki gelişmelerin alınması gerektiğini, ancak taklitçi tutumun buna engel teşkil ettiğini vurgular. Bu nedenle, aydınlar; üzerlerine düşen görevleri yerine getirmez ve "sahte ilimleri" ile cemiyete verdikleri zararlara son vermezlerse, neticede kendileri gibi bu cemiyeti de Avrupa cemiyetinin bir asalağı (Said Halim Paşa, 1998: 71-73) durumuna düşüreceklerinden korkulur. (Yıldız, 2011: 48-49) Taklitlerin aslının tahakkümünü meşrulaştırma çabasına karşı tahkiklerin hakikatin mütehakkim dayanağı kılınmasına engel olmalarından.

Said Halim Paşa'ya göre devlet toplumun en iyi şartlarda yönetilmesi için tarihi verilere dayanan tecrübelerle belirlenmiş bir siyasal sisteme sahip olmalıdır. Devlet, temsilcisi olduğu topluma daima güvenmeli ve toplumu oluşturan bütün bireylere eşit imkanlar sunmalıdır. Bu anlayışı benimsememiş bir devlette ve onu temsil eden siyasal sistemde, ekonomik standartlar ne kadar iyi olursa olsun, toplum huzurunun tam olarak tesis edilemeyeceği için modernleşme krizlerini çözmesi de imkansız hale gelir. Devlet özellikle toplumsal değişimlerde asla jakoben devrimci tarz-ı siyasetin uyguladığı tepeden inme bir yöntemle zorla ve baskı ile uygulamalara yönelmemelidir. Devleti ayakta tutan toplumun sevgisi, saygısı ve korkusudur. Toplumsal yapı tarafından sevilen bir devlet, toplumsal değerlerin korunmasına öncülük ederken, saygı duyulan ve korkulan bir devlet de siyasal ve toplumsal düzende olması gereken ahlak ve adalet ilkelerinin garantörü olacaktır. Paşa'ya göre devlet, yönettiği toplumun siyasal ve toplumsal anlayışıyla ilgili prensiplerini belirlemek amacıyla meydana getirilen, bireylerin karşılıklı rızasına dayanarak toplumun tamamını temsil edecek yetkiyle donatılan ve diğer toplumlarla söz konusu toplum adına kurulması gerekli olan siyasal ilişkileri düzenleyen temsil makamıdır. Bu temsil tamamen toplumsal meşruiyete

dayanmalıdır. Eğer devlet yönetimi toplumsal rızaya dayanmazsa meşruiyet, bütünleşme, kimlik, temsil ve katılım krizleri kaçınılmaz hale gelecektir. Bu krizleri önlemenin yolu devleti kuran irade toplum olduğu için toplumun üst kimlik olarak benimsediği kadim sosyal, siyasal ve ekonomik sermaye hükümlerini kendisi için meşruiyet kaynağı olarak benimsemelidir. Bu sosyal, siyasal ve ekonomik sermaye kaynaklarının sağladığı devlet ve toplum arasındaki bütünleşme jakoben akıl ve ahlakın ürünü olan bir takım devrim ve değişiklikler ile yıkılmamalı ve bunun için de ne devlet topluma ne de toplum devlete dayatmalarda bulunmamalıdır. Eğer bir siyasal kararın uygulanması, devlet ve toplumun bütünlüğünü koruyan unsurlara zarar verecek ortamlara zemin hazırlayacaksa, bu tavrın uygulanması için ısrarcı olunmamalıdır. (Said Halim Paşa, 11-12) Temsil yetkisini ve yönetim meşruiyetini halktan alan tüm devlet kurumları yine bu yetki ile sürekli kontrol ve denetime tabi tutulmalıdırlar. Denetime tabi tutulmayan yönetimler keyfi yönetimlere dönüşür (Ağırman, 2007: 143-146) ki bunun kaçınılmaz sonucu da jakobenizmdir: Keyfiliğin günübirlik devrimci kişisel iktidar despotizmine ve ‘geleceğin önünün geçmişten kesilmesine’ karşı keyfiliğin ezeli ve ebedi kadim değerler ve kurumlar ile önlenmesi ve ‘geleceğin tedrici süreklilik içinde güvence altına alınmasını’ emreden muhafazakar tarz-ı siyasetin kurumsal iktidar geleneğinin yönetimin akıl ve ahlak alanından dışlanması kusuuruyla.

Said Halim Paşa’ya göre siyasal gücün tamamını kullanmakla yetkilendirilen yöneticilerin her isteğine kayıtsız şartsız itaat eden ve sahip oldukları yetkiyi toplum adına kullanmaktan aciz olan kurumların da içinde yer aldığı bir yönetim şekli, ister tek kişinin yönetimine dayalı monarşi sistemi olsun isterse çoğunluğun seçimine dayanan demokrasi sistemi olsun, devlet ve toplumun yararına olacağı söylenemez. Bu nedenle, her türlü siyasal gelişmeyi devlet ve toplumun lehine olabilecek şekilde değerlendirmek amacıyla hazırlanan bir siyasal sistemde izlenmesi gereken yöntemlerin belirlenmesiyle ilgili yetkilendirilen güçlerden birisi de toplum olmalıdır. Asıl görevi milleti temsil etmek olan siyasal kurumların kullanabileceği yetkiler ve sınırları, bu kurumların taşımakla sorumlu olduğu yükümlülükler dikkate alınarak millet tarafından belirlenmelidir. Çünkü devletin de iktidarın da meşruiyet kaynağı sadece milletin rızasıdır. Bu yüzden bir devlette uygulanan yönetim şekli ne olursa olsun, devlet ve toplumun mevcut durumu ve geleceğiyle ilgili sorumlulukların yerine getirilmesi yönünde, toplumun tamamı yetki ve söz söyleme hakkına sahip olmalıdır. (Said Halim, 25-26) Said Halim Paşa’ya göre, başka toplumların kurumsal uygulamaları ve kanunlarının, kendi

toplum ve devletleri için de faydalı olacağını düşünenler, büyük bir yanlıgı içindedirler. Çünkü hiç bir toplumun, kendine yabancı olan uygulamalara itibar göstereceği düşünülemez. Yönetici kadronun, mensubu oldukları toplumun hiçbir değerine önem vermeksizin yapacakları değişikliklerin, toplumun siyasal ve toplumsal yapısına zarar vereceğini bilmeleri ve bu durumu göz önünde bulundurarak hareket etmeleri gerekir. (Said Halim Paşa, 45-46) Devlet adına düşünen aydınlar ve uygulamaları yürüten yöneticiler yürüttükleri uygulamalarda ve benimsedikleri düşüncelerde, toplumun temel dinamiklerini dikkate almalıdırlar (Ağırman, 2007:147-149): Araçsal siyasal aklın faydacı pragmatizm ihtirasına karşı amaçsal toplumsal ahlakın dayanışmacı geleneksel hukuk müktesebatını.

Said Halim Paşa jakoben devrimci tarz-ı siyasete dayanan modernleşme tercihi karşısında muhafazakar evrimci tarz-ı siyasete dayanan modernleşme geleneğini temsil ettiği için devletin, üzerinde kurulduğu coğrafyaya, içinde bulunduğu tarihi şartlara, yönetilen toplumun özelliklerine ve yaşadığı olaylara göre şekilleneceğini ifade etmektedir. Bu yüzden toplum adına devleti yönetmekle görevlendirilmiş olan her bir yönetici; anlayış yönünden kapasiteli olmalı; her zaman tutarlı davranmalı; toplumun manevi ve ahlaki değerine saygılı ve sadık olmalı; devlete ve topluma faydalı olan ilim-irfan sahibi bireyleri korumalı; bu alanda yetişmiş kimselerin sayılarının artırılması için gayret göstermeli; başında bulunduğu siyasal yapının işleyişini sürekli denetlemeli; toplumun bütün halinde gelişmesine zemin hazırlayacak stratejiler geliştirmeli; toplumun birlik ve bütünlük içinde yaşamasına katkı sağlayan milli değerleri korumalı; toplumda tesis edilmiş olan birlik duygusunu sağlamlaştıran milli değerlerin ıslah ederek geliştirmeli; toplumsal çözülmeyi engelleyen toplumsal değerlerin geliştirilmesi ve yaşatılması yönünde çalışmalı; birlik ve beraberlik duygusunu ve devletin üst kimliğini güçlendirmeli; fertler arasında farklılaşmalara, kutuplaşmalara ve düşmanca tavırların gelişmesine zemin hazırlamamalıdır. (Said Halim Paşa, 4-5) Bir devlet ve millet için yaşanabilecek en büyük felaket/buhran/kriz siyasal ve toplumsal bütünleşme değerini bir arada tutan ortak yaşama iradesinin ve ahlakının bozulmasıdır. Bu yüzden Paşa'ya göre devlet yöneticileri, devlet kurumlarında ve toplumda hizipleşme, kutuplaşma veya gruplaşmalara yol açabilecek çatışmalara meydan vermemelidir. Çünkü bu gibi faydasız rekabetler, toplumu parçalanmaya kadar sürükleyebilir. Bu bütünleşme krizinin oluşmasına fırsat vermemesi gereken yönetici kadro, toplumun birlik ve beraberliğini koruyan uygulamalarla, toplumun tamamının üzerinde birleşebileceği ideallerin geliştirilmesine öncülük etmekle yükümlüdür. (Said Halim

Paşa, 36-37) Aksi takdirde toplumsal şiddet ve kaos siyasal yapıya sirayet eder ve siyasal yapı da topluma karşı şiddet ve baskı uygulamaya yönelir. Devlet yönetiminde yetki sahibi olanlar tarafından toplumun meşruiyet ve bütünleşme hassasiyetleri dikkate alınmadığı, keyfi davranışların engellenmediği bu kriz dönemlerinde, siyasal ve toplumsal gerilemenin durdurulması mümkün olmadığı gibi modernleşme krizlerinin derinleşmesini engellemek de imkansız hale gelir. Devletin ve toplumun içine girdiği bu kriz süreci, yöneticilerin topluma uyguladıkları baskıların daha da şiddetlenmesine sebep olur. Bunun sonucunda ise hem devlet, hem de toplum sürekli güç kaybederek krizleri çözebilme istidadını, uyumunu ve dengesini de kaybeder (Ağırman, 2007: 150-156): Akla karşı ahlakını, güce karşı meşruiyetini, otoriteye karşı rızasını, güvenliğe karşı güvenini, asayişe karşı emniyetini ve iktidara karşı istikrarını da.

Said Halim Paşa'ya göre eğer devlet ve devlet seçkinleri/aydınları/yöneticileri modernleşme krizlerinin çözüm yöntemi için jakoben uygulamalara yönelirse devletin şiddeti ve baskısı artar ve tüm krizler daha da derinleşir. Devletin bu yöntemleri uygulamasının doğurduğu baskının yarattığı en büyük kriz ise toplum ile devleti bir arada tutan bütünleşme değer ve ahlakının da kriz geçirmesidir. Devlet yöneticilerinin baskıya dayanan jakoben tarz-ı siyaset uygulamaları, toplumun uzun yıllar boyunca yaratıp yaşattığı kadim ahlaki dengelerin ve ara-kurumların sarsılmasına sebep olacağı için meşruiyet, bütünleşme, kimlik ve temsil krizlerini de derinleştirir. Bu tür jakoben uygulamalarla birlikte, toplumsal değerlerden olan ahlak ilkelerinin yaptırım gücü zayıflar ve hiçbir toplumsal yapının kaldıramayacağı ve tasvip etmeyeceği gayri ahlaki davranışların oranında artış görülür. (Said Halim Paşa, 8-9) Bu yüzden bir devlet ve toplumun karşı karşıya kaldığı sıkıntılı ve toplumsal gelişmeye engel olan uygulamaların tamamının kriz kaynağı, siyasal sistemdeki bu jakoben baskı politikalarıdır. Bu yüzden devlete ve topluma faydalı olacağı düşünülen krizlerin çözüm fırsatları sunulurken toplumun mevcut durumuna ve tarihi gelişimine etkisi olan gerçeklere göre hareket edilmesi gerekmektedir. (Said Halim Paşa, 17-18) Bir devlette uygulanan jakoben baskı yönetimini engellemek için yönetici kadroların görevlerine son vermek yerine siyasal düzende böyle bir yönetim şeklinin var olmasına ve gelişmesine imkan hazırlayan ortamların oluşmasını engellemek gerekir. Bu yüzden, devlet kurumlarının baskı yönetimine yol açan korku ve yolsuzluklardan arındırılması şarttır (Said Halim Paşa, 29): Siyaset korkusu yaratan korku siyasetine dayanan jakoben tarz-ı siyasete karşı emanet, ehliyet ve liyakat yaratan güven siyasetine dayanan muhafazakar tarz-ı siyaset idaresi ile.

Said Halim Paşa'ya göre hem modernleşme sürecinde, hem modernleşme krizlerinin çözümünde, hem yönetici ve aydınların tavrında, hem de toplumun fenalık ve hastalıklı davranışlarında yaşanan tüm 'Buhranlarımız'ın kökeninde jakoben tarz-ı siyaset ve onun ürünü olan 'taklitçi zihniyet' vardır. Ona göre, bütün fenalıkları doğuran "Batı medeniyetini anlamadan taklit" etmektir. Batı'nın devlet, toplum ve yapısını/düzenini anlamadan taklit etmeye kalkışmak, "kendimizi ıslaha olan itimadımızı tükettiği gibi başkalarının bize karşı olan itimat ve hürmetini de yok etmektedir". Başta aydınların, sonra da dalga dalga halka yayılan Batı hayranlığı ve taklitçiliği, memleketin fikir hayatını felce uğratmıştır. Bu durum, o dereceye varmıştır ki memlekette fikir hayatı bırakmamıştır. Ona göre, aydınlar ve halk Batı toplumlarını ne kadar çok taklit ederse o kadar mutlu olacağına inanmak gibi bir hastalığa yakalanmış durumdadır. Halbuki "bu şekilde Batı milletlerini taklit etmek kendi şahsiyetimizden, mazimizden, adet ve inançlarımızdan ve adeta varlığımızdan sıyrılıp çıkmamızdan başka bir mana ifade etmez". Batı milletleri bir ihtiyaç eseri olarak taklit edilmemektedir. Sadece bir hayranlık ve gösteriş düşkünlüğünden dolayı taklide yeltenilmektedir. Oysa bilinmelidir ki, "ihtiyaçlara uymayan her şey kendiliğinden kaybolmaya mahkûmdur". (Said Halim Paşa, 1998: 42-43) Kendi medeniyet ve değerlerini tanımak istemeyen aydınlar, içtimai buhrana açılan kapıyı aralamışlardır. Çünkü sorunların temeline inilmemekte, hatta sosyal sorunların teşhisi için ihtiyar edilen metot da tamamıyla yanlıştır. Metot/yöntem yanlış olduktan sonra da doğru teşhislerin konulması imkansızdır. Paşa'ya göre, Osmanlı ve Doğu medeniyetinin sorunları, Batı medeniyetinin ürettiği bilgi, metot ve yöntemlerle incelenemez ve neticelere gidilemez. Bu toplumun sorunlarını anlayabilmek için buraya özgü yerli ve mili metotlar icat etmek mecburiyeti vardır. Ancak buna da kimse yanaşmamaktadır. Bu hususta kimse toplumsal sorunların kaynağına inme zahmetine katlanmamaktadır. Dolayısıyla büyük bir bilgi noksanlığı, cehalet ve tembellik vardır. Nesillerden beri yaşanan krizlerin kaynaklarını bulmak değil bu hastalıkların farkına varmamızda bile Batılıların araştırmaları müessir rol oynamıştır. Paşa'ya göre memleketin mesut olması için Avrupa kanunlarının tercüme edilip alınması kafi değildir. Yabancı kanun ve müesseseleri alıp kabul edildiği takdirde, yenilik ve ilerlemeye mazhar olacağına inanmak bütün fenalıkların/krizlerin asıl kaynağıdır (Gündüz, 2011: 148): Yabancı kanun ve müesseselerin yabancılara köleleştirici, kaos/çatışma/kutuplaşma yaratıcı ve zulüm üretici yabancılaştırıcılığına karşı milli/yerli kanun ve müesseselerin hürriyet, barış ve adalet inşa ederek bütünleştirici kendiliğinden düzenini yıktığı için.

Sonuç

‘Sebepler ile Sonuçları Birbirine Karıştırmak’; ‘Meşrutiyet Sana Diyorum, Cumhuriyet Sen Anla!’

Osmanlı-Türk modernleşme sürecinde muhafazakar evrimci tarz-ı siyasetin en önemli temsilcisi olan Said Halim Paşa, yaptığı tüm bu analizlerle sadece kendisinden önceki Tanzimat ve Islahat dönemleri ile kendi yaşadığı Meşrutiyet dönemine değil kendisinden sonra kurulan Cumhuriyet modernleşmesini ve cumhuriyetin modernleşme krizlerini (meşrutiyet, bütünlüşme, kimlik, temsil, katılım ve bölüşüm) çözüm yöntemleri olan jakoben usullere de uyarlanabilecek ciddi eleştiriler getirmiştir. Bu yüzden onun eleştirilerini bu eleştirileri tamamen üzerinde taşıyan cumhuriyet modernleşmesine de yönelik olarak ‘Meşrutiyet sana diyorum, Cumhuriyet sen anla!’ bağlamında da okumak gerekir. Çünkü ona göre bu yöntemlere dayalı aydınlanma taklitçiliğine ve jakoben aceleciliğine dayanan Batılılaşma hastalığı bir dönemin değil bir aklın ve ahlakın özelliğidir. Bu nedenle Said Halim Paşa, Osmanlı toplumunda yönetici ve aydın kesimlerin, Batı medeniyetinin büyümesine kapıldığını, ancak, bu medeniyete vücut veren nedenleri anlayamadıklarını (Said Halim Paşa, 1998: 84) ifade ederek yönetici ve aydın kesimlerin; önceleri Batı’yı tanımadığından ona karşı bir düşmanlık içinde olduğunu, ancak zamanla Batı hayranlığının doğmasıyla Batı’ya yönelme olduğunu belirtir. ‘Batıcı aydınlar’ zümresi Batı kültürünün etkisinde kalmışlar ve çoğunlukla Batı hayranı olmuşlardır. Batı kültürünü aynıyle kendi toplumlarına aktarmak isteyen bu aydınlar için bir milletin saadet derecesi “Batı’ya olan benzerliği” ile ölçülmektedir. Paşa’ya göre, Batıcı aydınlar; kendi milletinin ahlakına, sosyal ve siyasi hayatına yabancı kaldıklarından/bilmediklerinden küçümserler ve öğrenmekte de bir fayda görmezler. Onlar kendi toplumlarının cahildirler. Batı’dan edindikleri fikir ve değerler çerçevesinde bir toplum oluşturmayı hayal ederler. Batıcı aydınların Batı’da görmüş oldukları güzel eserler, o medeniyeti meydana getiren sebepler değildir (Said Halim Paşa, 1998: 65-71) sonuçlardır. Sebepler ile sonuçları birbirine karıştırarak modernleşme krizlerine çözüm aramak ise tam bir felakettir: Sonuçlardan icad çıkarmaya karşı sebeplerden keşif yapmaya fırsat kalmadığı için.

Said Halim Paşa’ya göre Batıcı seçkinlerin içine düştükleri en büyük yanlış “mutlaka Batılılaşmamız gerekir” düşüncesidir. Osmanlı müesseselerinin özel yapısı bilinmediğinden, çoğu zaman bu müesseseler jakoben tarz-ı siyaset ile tamamen ortadan kaldırılmaya çalışılmış, aksayan yönlerinin

giderilmesi yoluna gidilmemiştir. Batı'yı olduğu gibi taklit etme düşüncesi, her yeni şeyi mükemmel addetme saplantısı, sosyal ve kültürel yapının tahrip olmasına neden olmuştur. Paşa, halkın; Batı'dan gelen her şeye ve Batıcı aydınlara şüphe ile baktığını, bunda da Batı'nın ahlaken düşkünlüğü ile İslam dünyası karşısında eskiden beri göstermiş olduğu tavrın (yağma, tahrip ve zulümler) önemli rol oynadığını, hatta Batı'dan gelen maddi unsurlara bile tepki gösterdiğini belirtir. Ona göre, yapılması gereken şey toplumun “milli ve içtimai varlığını” korumaktır. (Said Halim Paşa, 1998: 162-165) Özellikle Batı pozitivizminin Türk-İslam dünyasını tehdit ettiğini, bundan da en çok etkilenen kurumun aile olduğunu ifade eder. Çünkü böyle Batılılaşmak, kendi medeniyetimizi terk veya inkar etmek manasını taşır. Netice olarak da kendi milliyetimizden vazgeçmek demek olur. Bunun için Batı'dan alınacak olan şeyleri aynen tatbik ederek değil de millileştirerek, toplum bünyesine uygun hale getirerek alınması lazımdır. (Yıldız, 2011: 53-55) Paşa'ya göre, devletin ve toplumun geleceğini yönlendirecek yeni bir bütünlükçü sistemin milli ve kültürel değerleri, gelenekselleşmiş siyasal ve toplumsal anlayışları ve diğer devlet ve toplumlarla ilgili gerçeklikleri, değerlendirecek derinlikte bir anlayış ile inşa etmek gerekecektir (Said Halim Paşa, 22-23): Mükemmel kurgusal siyasal inşaat tahayyülüne karşı tabii gerçekçi toplumsal inşa tasavvuru.

Said Halim Paşa'ya göre sırf bir devletin yönetim tarzını oluşturan ilke, kurum, kanun ve nizamları değiştirerek, toplumun bütün fertlerinin karakteri haline gelmiş doğal alışkanlıkların değiştirilebileceği düşüncesi hayali bir düşüncedir. (Said Halim Paşa, 17) Çünkü böyle bir durumun gerçekleşmesi için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Eski düzenin değiştirilmesi ve yeni bir modern sistemin inşası için sadece jakoben ve radikal kanun değişikliği yeterli olmayacaktır. Çünkü toplumsal düzende dengesizliğe yol açacak bu durumun, ancak belirli bir zaman içerisinde ve toplumun bütün bireylerinin alışkanlık haline getireceği ahlak ilkelerinin tesis edilmesiyle düzeltilmesi mümkün olacaktır. Aksi halde yani “milletin siyasal birliğini kuvvetlendirip geliştirmek” (Said Halim Paşa, 22) için yapılan tüm ilke, kurum ve kanun değişiklikleri siyasal birliği ve toplumsal bütünlüğü parçalayacağı için tüm modernleşme krizlerinin de derinleşerek süreklilik kazanmasına kaynaklık edecektir. Bu yüzden bir devletin başta anayasası olmak üzere tüm ilke, kanun ve kurumları bir kısım aydın ve yöneticilerde oluşan Batı modernleşmesine/medeniyetine hayranlık duygusu ve kendi medeniyetine aşağılık kompleksinin ürünü olarak değiştirilmemelidir. (Said Halim Paşa, 34) Çünkü devleti ve toplumu yönlendirecek olan siyasal sistemin muhtevası, söz konusu

değişikliklerin içini dolduran kanunlar tarafından belirlenecektir. (Said Halim Paşa, 23) Öyle ki toplumun inançlarının, geleneklerinin, kültürünün de aktif rol oynadığı, kendi gelişmesiyle ilgili atılım ve inkılapların, siyasal ve toplumsal görevlerin, toplumun tamamına göre şekillendiği bir anlayış ve yöntem o toplum için en yararlı ilkelerin, kanunların, kurumların ve nizamların meydana getirilmesini sağlayacaktır: Aleme nizam vermek inzibatına karşı nizamlara alemlerin intizam tercihlerini sunarak.

Said Halim Paşa'ya göre toplum devlet tarafından belirlenen ilkeleri, kurumları ve kanunları benimsediği sürece uygular. Ona göre bir devletin idare sistemini belirleyen kanunların, yönetilen toplum açısından sevgi, saygı ve korku duygularını unutturmayacak nitelikler taşıması ve bizzat toplumun kendisi tarafından tespit edilmiş ilkelere göre hazırlanması gerekmektedir. Toplumunu yönlendirecek olan bu şartları ihmal ederek hazırlanan kanunlar, kağıt üzerinde yazılı olmaktan başka bir işe yaramaz. Toplum, siyasal yapı tarafından jakoben ve radikal yöntemlerle uygulamaya konulan yeniliklere uymak yerine, bu yenilikleri kendi yapısına uyduracaktır. Bu nedenle, sadece bir takım yazılı kanunlar hazırlamakla, toplumun istenilen sürece yönlendirilebileceği düşünülemez. (Said Halim Paşa, 33-34) Ona göre, modernleşme krizlerini çözerken uygulanacak ilkeler, kanunlar ve kurumlar asla farklı kimlik, etnik, ırk ve sınıf çıkarlarını ön planda tutmamalıdır. Devlet yönetiminde böyle bir uygulama bu farklı toplumsal yapılar arasındaki bütünleşme değerlerini ve toplumsal birlik ve dayanışma dengelerini bozar. Herkes kendi yandaşı olduğu grubun menfaatlerini gözeticeği için kanunların topluma karşı baskı unsuru olarak kullanılması sürecine girilir. Ortak toplumsal ilkeleri hiçe sayacak kadar aşırılaşan bu rekabet ortamlarında hazırlanan ilkeler, kanunlar ve kurumlar toplum için gerekli olan bütünleşme sisteminin kurulmasına katkı sağlamaz. (Ağırman, 2007: 177-178) Çünkü böyle düzenlemeler, fertleri topluma faydalı olmaya yönlendiren toplumsal kuralların yaptırım gücünü zayıflatarak birey çıkarını daha önemli hale getirerek toplumsal bütünlüğü yok eder. (Said Halim Paşa, 8-9) Said Halim Paşa, bir topluma, toplum olma bilincini kazandıran ve toplumun sürekliliğini sağlayan şeyin, kanunlarla kazandırılmış siyasal haklar değil toplumun zaruri ihtiyaçlarına verilen önem olduğuna inanır. Toplumun ihtiyaçlarını ihmal eden veya dikkate almayan her türlü siyasal oluşumun her an baskıcı jakoben rejimine dönüşmesi mümkündür. (Said Halim Paşa, 15) Ona göre jakoben baskıcı tarz-ı siyaset uygulanarak az zamanda çok devrim yapmak hayalleri ile yapılan dönüşümler karşısında toplumun yıllardır sürdürdüğü ortak yaşam değerlerinden ve toplumsal bütünleşme anlayıştan vazgeçerek

yabancı olduğu yeni devrimleri, tanzimleri ve uygulamaları benimsemişi zor olacaktır. (Said Halim Paşa, 6-7) Bu yüzden devlet ve toplumu yakından ilgilendiren modern değişim hazırlıklarında radikal, taklitçi, aceleci ve geçici tedbirlere başvurulmamalıdır. (Ağırman, 2007: 179-180) Radikal çözümler köklü krizleri, taklitçi çözümler gerçek krizleri, aceleci çözümler sürekli krizleri ve geçici çözümler geçmeyen krizleri yaratır: Geç kalmışlığın aciliyeti içinde aciliyetin geç kalmışlığı sendromuna tutulup ‘az zamanda çok işler yapmak’ hastalığına karşı ihtiyaç, ihtiyar, itimat ve ihtiyat içinde ‘az ama sürekli işçilik’ içinde sabırlı olarak.

Said Halim Paşa’nın Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet dönemlerine ait yaptığı bu tüm bu eleştiri tarzları jakoben, otoriter, totaliter, pozitivist, elitist, aceleci, radikal devrim ve düzenleme yapma akıl ve ahlakı vefatından sonra kurulan Cumhuriyet rejimi, seçkinleri, yöneticileri ve aydınları tarafından da aynen uygulandı. Said Halim Paşa’nın Doğu/İslam/Osmanlı medeniyetinin ve Türk milletinin/toplumunun geleceğine dair korktuğu tüm ‘Buhranlarımız’ istisnasız bir şekilde Cumhuriyet tarafından ‘behavehal’ bi-hakkın gerçekleştirildi. Tek farkla ki onun ‘kağıt parçaları üzerine yazılacak olan devrim kanunları’, jakobenizmin akli Rousseau ve ahlakı Robespierre’nin yolundan giden Cumhuriyet rejiminde kağıtların değil bedenlerin, ruhların, akılların, dimağların, ahlakların ve hatta kanların üzerine yazıldı. Said Halim Paşa’nın Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet dönemlerine ait yaptığı tüm eleştirilerini Cumhuriyet rejimi tamamen haklı çıkardı. Ama bu haklılık onu ve onun inandığı yöntemlere inananları Cumhuriyet kahramanları nezdinde ‘Hain’ olmaktan kurtaramadı. Tarih ve talih muhafazakar evrimci tarz-ı siyasetin savunduğu plüral, özgürlükçü, eşitlikçi, doğal, kendiliğinden modernleşme geleneğini tercih eden Said Halim Paşa ve bu geleneği temsil eden Paşalara değil tam tersi bir yol, yön, yöntem ve yönetim olan jakoben, otoriter, totaliter, pozitivist, elitist, aceleci, radikal devrimci modernleşme tarz-ı siyaset geleneğini tercih eden Paşalara modernleşme krizlerini çözme fırsatını verdi. Böylece Said Halim Paşa’nın ‘Bütün yolları Mekke’ye çıkartma’ ideali Cumhuriyet paşaları tarafından ‘Bütün yolları Roma’ya çıkartma’ ideolojik gerçekliği karşısında ‘vefat’ etmiştir. Said Halim Paşa’nın sürgün ve şehit edildiği Roma ile Cumhuriyetin yolunun ve yönünün kesişmesi ise yine aynı tarih ve talihin bir cilvesi olmuştur. Çünkü Said Halim Paşa’ya göre, Batı için ‘Her yol Roma’ya gider’se, İslam dünyası için de ‘Her yol Mekke’ye gider’. Bu yüzden Mekke yön/kible yapılarak Roma’ya, Roma yön/kible yapılarak da Mekke’ye gidilemez. Fakat Roma’ya gitmeyi tercih eden Cumhuriyet paşaları ve aydınları önce yönlerini sonra da yöntem ve

yönetimlerini değiştirdiler. Bu da Said Halim Paşa ile savunduğu milli/yerli/muhafazakar medeniyet arasındaki ortak kader oldu: Roma’da/Batı’da Doğulular tarafından yok/suikast edilmek; Mekke’de/Doğu’da Batıcılar tarafından yok sayılmak.

Kaynaklar

- Ağırman, Ferhat. (2007). *Yaşadığı Dönemdeki Fikirler Işığında Said Halim Paşa ve Düşünceleri*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE. İzmir, .
- Akın, Mahmut H., “Said Halim Paşa Düşüncesinde Yerlilik Meselesi”. *Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*. Yıl: 1. Sayı: 3. Eylül 2011.
- Altıparmak, Ö. Faruk - Altıparmak, Cüneyd. “Said Halim Paşa Düşüncesi Üzerine Bir Derkenar”. *Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*. Yıl: 1. Sayı: 3. Eylül 2011.
- Bostan, M. Hanefi. “Said Halim Paşa’da ‘İslamlaşmak’ Düşüncesi”. *Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*. Yıl: 1. Sayı: 3. Eylül 2011.
- Bülbül, Kudret. (2006). *Bir Devlet Adamı ve Siyasal Düşünür Olarak Said Halim Paşa*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Bülbül, Kudret. “Said Halim Paşa’ın Yüz Yıl Sonra Yeniden Okumak”. *Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*. Yıl: 1. Sayı: 3. Eylül 2011.
- Çetin, Halis. “‘Tuhaf zamanlar’da Aydın Sorunu”. *Star Gazetesi-Açık Görüş*. <https://www.star.com.tr/acik-gorus/tuhaf-zamanlarda-aydin-sorunu-haber-1075737/>.
- Gündüz, Mustafa. “Said Halim Paşa’da ‘Medeniyet’ Kavramı”. *Journal of Islamic Research*. 21: 2. 2010.
- Öz, Asım. “Fark Düşünürü ve İslamcılık Üzerine Dolaylı Açılımlar”. *Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*. Yıl: 1. Sayı: 3. Eylül 2011.
- Said Halim Paşa. (1998). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. Haz: M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayınları.
- Said Halim Paşa. (1991). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. Haz: M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayınları.
- Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Tereüman 1001 Temel Eser.
- Said Halim Paşa, (2019). *Bütün Eserleri*, Der. N. Ahmet Özalp, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Yıldız, M. Cengiz, “Said Halim Paşa’da Üç Tarz-ı Siyaset: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik”, *Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 3, Eylül 2011.